

Erken Görünüm

Journal Pre-proof

Darbelerin ABC(Ş)'Si Arjantin, Brezilya, Şili (Chile) ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Gözde Müşerref GEZGÜÇ KAYA
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, MUĞLA.
e-posta: gozdegezguc@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7227-2780

DOI: 10.30794/pausbed.1385570

Dergi adı: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal Name: Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute

Gönderilme tarihi/Received: 03.11.2023

Kabul tarihi/Accepted: 02.02.2024

Bu makaleyi şu şekilde alıntılayın: Gezgüç Kaya, G. M. (2024). "Darbelerin ABC(Ş)'Si Arjantin, Brezilya, Şili (Chile) ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı xx, Denizli, ss. xx-xxx.

To cite this article: Gezgüç Kaya, G. M. (2024). "The ABC of Military Coups in Argentina, Brazil, Chile, and Turkey: A Comparative Analysis", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue xx, Denizli, pp. xx-xxx.

This is a PDF file of an article that has undergone enhancements after acceptance, such as the addition of a cover page and metadata, and formatting for readability, but it is not yet the definitive version of record. This version will undergo additional copyediting, typesetting and review before it is published in its final form, but we are providing this version to give early visibility of the article. Please note that, during the production process, errors may be discovered which could affect the content, and all legal disclaimers that apply to the journal pertain.

Bu, kabulden sonra kapak sayfası ve üst veri ekleme, okunabilirlik için biçimlendirme gibi geliştirmelere tabi tutulan bir makalenin PDF dosyasıdır, ancak henüz dosyanın kesin sürümü değildir. Bu sürüm, son haliyle yayınlanmadan önce ek dosya düzenleme, dizgi ve incelemeden geçecektir, ancak makalenin erken görünürlüğünü sağlamak için bu sürümü sağlıyoruz. Üretim sürecinde içeriği etkileyebilecek hataların keşfedilebileceğini ve dergi için geçerli olan tüm yasal uyarıların geçerli olduğunu lütfen unutmayın.

DARBELERİN ABC(Ş)'Sİ ARJANTİN, BREZİLYA, ŞİLİ (CHILE) VE TÜRKİYE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Askeri darbeler ülkelerin siyasi tarihlerinde dönüm noktasıdır. Karşılaştırmalı siyaset açısından da darbeler önemli siyasal olayların başında gelmektedir. Farklı ülkelerde meydana gelen darbeleri karşılaştırmak darbeler tarihini anlamak ve yorumlamak açısından önemlidir. Türkiye'deki darbeler açısından geniş bir literatür bulunurken, farklı ülkelerde meydana gelen darbeleri karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendiren çalışmalar azdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Latin Amerika'da, aynı dönemde yaşanan askeri darbelerin ne gibi benzerliklerinin ve farklılıklarının olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında Latin Amerika'da darbelerin ABC'si (Argentina-Brazil-Chile) olarak değerlendirilebilecek Arjantin, Brezilya ve Şili ile Türkiye karşılaştırılacaktır. Karşılaştırmaya konu olan darbeler, Arjantin 1976, Brezilya 1964, Şili 1973 ve Türkiye 1980 askeri darbeleridir. Bu darbeler, Dönemini/devrini, Arka planını/altyapısını, Retoriğini, Bürokrasisini, Ekonomik yorumu ve Etkisi olmak üzere belirlenen referans noktaları üzerinden değerlendirilmiştir. Referans noktaları "DARBE" ismi verilen bir modele dönüştürülmüştür. Bu modelin daha sonra benzer çalışmalarda fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Askeri darbe, Latin Amerika, Arjantin, Brezilya, Şili, Türkiye, karşılaştırmalı siyaset

THE ABC OF MILITARY COUPS IN ARGENTINA, BRAZIL, CHILE, AND TURKEY: A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

Military coups are turning points in the political history of countries. In comparative politics, coups are among the most important political events. Comparing coups in different countries is important for understanding and interpreting the history of coups. While there is a large literature on coups in Turkey, there are few studies that evaluate coups in different countries with a comparative method. The aim of this study is to identify the similarities and differences between military coups in Turkey and Latin America during the same period. The study compares Argentina, Brazil and Chile, which can be considered as the ABC of coups in Latin America (Argentina-Brazil-Chile), with Turkey. The coups compared are the military coups in Argentina in 1976, Brazil in 1964, Chile in 1973 and Turkey in 1980. These coups were evaluated according to the following reference points: Period/era, background/infrastructure, rhetoric, bureaucracy, economic interpretation, and impact. These reference points were transformed into a model called "DARBE" (the original named DARBE which abbreviation for the initials of these reference point in Turkish). It is believed that this model may be useful for similar studies in the future.

Keywords: Military Coup, Latin America, Argentina, Brasil, Chile, Turkey, comparative politics

1. GİRİŞ

Karşılaştırmalı siyaset, siyaset biliminde önemli alanlardan ve yöntemlerden biridir. Sartori (1991) siyasal konularda herhangi bir olayın, sürecin, kurumun veya davranışın anlamlandırılabilmesinde karşılaştırmalı çalışmaların önemli olduğunu vurgular (s. 245). Karşılaştırmalı siyaset, siyasal sistemler, aktörler ve süreçler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ampirik olarak tanımlamayı, açıklamayı ve tahmin etmeyi amaçlar (Caramani, 2017:4).

Karşılaştırmalı siyaset çalışmalarının daha çok kamu politikaları, siyasal sistem ve hükümet sistemi gibi belli konulara odaklandığı görülmektedir. Günümüzde gelişen, çeşitlenen ve karmaşıklaşan siyasal süreçler yeni konuları ve olguları karşılaştırmalı siyaset açısından incelenebilir kılmaktadır. Bugün için dünya üzerinde siyasal norm haline gelen demokrasi, zaman zaman antidemokratik süreçlerle sınıanabilmektedir. Demokrasiden sapmaları gösteren olayların başında askeri darbeler gelmektedir.

Ülkelerin demokratik siyasetinde önemli olayların başında askeri darbeler gelmektedir. Bu çalışma askeri darbeler üzerinden karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır. Belli bir konunun herhangi bir ülkede gelişimini ve belli dönemdeki durumunu karşılaştırabileceğimiz gibi o konunun farklı ülkelerde nasıl vuku bulduğunu, etkilerini ve sonuçlarını da karşılaştırmak mümkündür. Örneğin Türkiye'de yaşanmış 1960 ve 1980 askeri darbeleri karşılaştırılabilir. Bunun yanında Türkiye'deki bu darbelerden biri, başka ülke/ülkelerdeki darbelerle karşılaştırmalı çalışılabilir.

Askeri darbe dendiği zaman Latin Amerika akla gelen bölgelerin başındadır ve bu konu açısından pek çok örnek olay sunmaktadır. Bu çalışma Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'de yaşanmış olan belli darbeleri karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Latin Amerika'daki her ülke tek tek ele alınıp Türkiye ile karşılaştırılması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Latin Amerika'da darbelerin ABC'si olarak değerlendirilebilecek ve benzer

dönemlerde yaşamış oldukları askeri darbeler nedeniyle karşılaştırma için uygun örnek olduğu düşünülen Arjantin, Brezilya ve Şili (Argentina-Brazil-Chile) tercih edilmiştir. Birbirlerinden uzak coğrafyalara, tarihsel ve kültürel yapıları sahip olan bu ülkelerin, darbelerle ilgili geçirdikleri siyasi deneyimlerinin karşılaştırılıp hem benzer hem de farklı yanlarının ortaya konması önemlidir. Kısacası, 1960-1980 yılları arasında her iki coğrafyada da yaşanan askeri darbeler karşılaştırmalı çalışma için ilgi çekici bir temel oluşturmaktadır.

Darbelerin incelenmesi, farklı ülkelerdeki siyasi, kültürel ve tarihi bağlamların göz önüne alınmasını gerektirir. Bu nedenle, karşılaştırmalı siyaset yöntemi, darbelerin nasıl gerçekleştiği, neden meydana geldiği ve hangi sonuçları doğurduğu konularını ele alırken çok faydalı olabilir. Karşılaştırmalı siyaset, farklı ülkeler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların anlaşılmasına yardımcı olurken, aynı zamanda darbelerin derinlemesine analizini sağlar.

Ülkelerin yaşadıkları darbeler karşılaştırılırken bazı referans noktaları belirlenmiş ve darbeler bu referans noktaları üzerinden karşılaştırılmıştır. Bu referans noktaları, hem söz konusu darbeleri holistik bir şekilde değerlendirmeyi sağlayacak hem de söz konusu ülkeyi bu konu bağlamında değerlendirmeye imkân verecek noktalardır. Bu sebeple araştırmacı tarafından karşılaştırmayı sağlayacak belli referans noktası belirlenmiş ve darbelerin (D)önemini/devrini, (A)rka planını/altyapısını, (R)etoriğini, (B)ürokrasisini ve (E)konomik yorumunu ve etkisini karşılaştıran bir model oluşturulmuştur. Modele referans noktalarının baş harflerinden yola çıkarak “DARBE” ismi verilmiştir. Bu modelle belirlenmiş beş ayrı başlık bulursa da bu başlıklar altına ele alınan konuların birbirinden bağımsız olduğu düşünülmemelidir. Konular belli sınırlar içerisinde kategorize edilmiş olsa da başlıklar arasında geçişler olduğu görülecektir. Bu çalışma darbelerin siyasal, toplumsal, ekonomik ve uluslararası konjunktürden oluşan sac ayakları olduğu kabulüne dayanmaktadır. Ve bu sac ayakları birbirinden ayrı incelenemeyeceği için modele konu olan başlıkların keskin ve birbirinden bağımsız sınırları olması beklenemez.

DARBE Modeli kapsamında karşılaştırılan referans noktalarının detayları ise şunlardır: orduların yapıları, orduların ilericisi rolü, askeri darbe geçmişi, askeri darbelerin dönem olarak ne zaman yaşandığı, askeri darbe-ekonomik kriz ilişkisi, askeri darbe ve ekonomik birikim rejimi, askeri darbelerin meşrulaştırılması, askeri darbeden önceki sivil iktidarlar, askeri iktidarın ne kadar sürdüğü, askeri iktidar-diktatör/cunta, askeri darbe ve anayasa, askerin iktidardan çekilmesi-demokrasie dönüş, askeri darbe ve ABD ilişkisi, askeri darbe döneminde yaşanan hak ihlalleri. Bu modelin darbe karşılaştırması yapılacak başka çalışmalara da yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, bahsi geçen darbeleri tek tek ele alıp incelemek değildir. Söz konusu ülkelerde gerçekleşen bu darbelerin benzerliklerini ve farklılıklarını anlayıp ortaya koymaktır. Çalışmanın birinci bölümünde karşılaştırmaya altyapı sağlayacak kuramsal bir çerçeve sunulacaktır. İkinci bölümde ele alınan ülkelerdeki askeri darbelere panoramik bir çerçeve oluşturulacaktır. Son bölümde ise, bu çalışmanın özgün kısmını oluşturan karşılaştırma bulguları değerlendirilecektir.

2. ASKERİ DARBE: NEDİR, NEDENLERİ VE DARBEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER NELERDİR?

Darbe, Fransızca *coup d'état*, Besong (2005) tarafından “devletin felce uğraması” veya “hükümete darbe vurulması” olarak tanımlanmıştır (s. 2). Luttwak (1996), darbeyi, devlet aygıtının stratejik bir bölümüne sızma ve bu sayede hükümeti, kalan kısmın kontrolünden de men etme şeklinde tanımlamaktadır. Bu iki tanım da aslında askerin ya da ordunun tam olarak adı geçmez. Darbe sadece ordu tarafından yapılmaz. Powell ve Thyne (2011) de buna işaret ederek, darbenin ordu tarafından yapılabileceği gibi, devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemleriyle de yapılabilir (s. 252). Ancak darbelerde ordu veya asker gibi güvenlik güçlerinin merkezi bir rolü vardır. Thomson’un tanımına bakıldığında darbeyi, hükümetin ani ve hukuksuz bir şekilde dağıtılması ve bu süreçte güvenlik güçlerinin önemli bir rol oynaması olarak tanımlamaktadır (Thomson, 2010: 134).

“Darbe, siyasi iktidarın güç kullanılarak veya güç kullanma tehdidiyle, yasal olmayan yollardan değiştirilmesidir. Bu genellikle bir ülkedeki en örgütlü ve kapsamlı silahlı güç olan ordu veya onun desteklediği bir grup eliyle gerçekleştirilir. Darbeden sonraki düzen de aynı güç tarafından korunur, sürdürülür veya devredilir.” (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 53).

Darbe, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” olarak

tanımlanmaktayken “ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usuller kötüye kullanılarak mevcut hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” olarak değiştirilmiştir. İlk tanımdaki “demokratik yollardan” doğru bir ifade değildir. Bir yönetimin “demokratik yollardan” devrilmesi nasıl olabilir diye düşünülebilir. Örneğin seçimler de demokratik yollardan “yönetimi deviren” değil ama siyasi iktidarı değiştirebilen bir araçtır. Dolayısıyla buradaki tanımın hatalı olduğu görülmektedir. Darbeden bahsediliyorsa, bu eylem demokratik olmayan ve şiddet içeren özelliklere sahiptir. Aynı zamanda, demokratik yollarla kurulmuş olan yönetimi saf dışı bırakarak herhangi bir meşru ve yasal zemin aramaksızın –ki darbeyi meşrulaştırmak için çeşitli nedenler ortaya konabilir- kendi yönetimini kurar. TDK’nın darbe tanımını güncellediği ikinci tanımı ise daha isabetlidir.

Askeri darbe, müdahale, devrim, muhtıra, cunta gibi kavramlar birbirleriyle aynıymış gibi görünebilir; ancak değildir. Bu kavramları şemsiye bir başlık olarak askeri müdahale altında toplamak mümkündür. Her askeri darbenin bir askeri müdahale olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her askeri müdahale bir darbe değildir. Askeri müdahale başlığı geniş bir eylem içeriğine sahiptir. Türkiye’den örnek verilecek olsa, 1960 ve 1980 darbeleri, 1971 muhtırası, 28 Şubat post-modern darbesi, 27 Nisan e-muhtırası gibi olaylar farklı kavramlarla tanımlanmalarına rağmen sonuçta birer askeri müdahaledir (Utku, 2014). Devrim kavramına bakıldığında en yaygın ve en genel kullanımıyla, hükümetin yasa dışı, anti-demokratik veya şiddet içeren bir şekilde devrildiği durumlar için kullanılmaktadır. Bu eylemi halk kitleleri ordu başlatabilir ya da bir tarafın başlattığı, bu eyleme sonradan diğer taraf katılım gösterebilir. Devrimler, Handelman’ın da (2004) belirttiği gibi, askeri darbelerle kıyasla daha fazla şiddet içeren, sadece yöneticileri yerinden etmekle kalmayıp önemli politik ve ekonomik güç dengelerini de değiştiren, başarıya ulaştıncı eski elit tabakanın yerini yeni alan süreçlerdir (s. 345). Diğer bir kavram muhtıra ise, askeri darbeye göre daha “yumuşak” bir müdahale biçimi olarak tanımlanabilir. Onu askeri darbeden ayıran nokta, doğrudan ya da dolaylı yoldan hükümeti düşürebilse de parlamento dağıtmamasıdır. Muhtıranın Latin Amerika siyaset bilimi literatüründeki karşılığı “pronunciamiento”dur.¹ Luttwak (1996) bu kavramı İspanya ve Güney Amerika türü askeri bir hükümet darbesi olarak tanımlar (s. 23). Cunta ise “konsey; bir devrim veya darbe ile iktidara el koyan grup” anlamına gelmektedir (Heywood, 2010: 64).

Askeri darbeler neden olur, sorusu kritik olmakla birlikte cevaplama oldukça güçtür. Darbelerin nedenleri sosyal, siyasal ve ekonomik başlıklar altında sınıflandırılabilir. Diğer taraftan darbenin nedenleri yorumlanırken, bu başlıkların uluslararası konjonktürle birlikte ele almak gerekmektedir. Linz ve Stepan (1974), askeri müdahalelerin nedenlerini birden fazla faktörle değerlendirmişlerdir. Onlara göre, siyasal gücün yapısı ve mevcut siyasal iktidarın meşruluğu gibi sivil siyasete ait sorunlar askeri müdahalelerin nedeni olabilir. Bunların yanı sıra nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme gibi bazı sosyal tabanlı yapısal değişimlerin de askeri müdahale olasılığını artırabilir (ss. 38-45). Nordlinger (1977), “askerler ne zaman müdahale eder” sorusunu cevaplarırken siyasal iktidarın meşruiyetlerini kaybetmeleri argümanına dayanır. Karsten (1989), bu sayılan nedenlerin dışında, çok yaygın olmamakla birlikte, ordunun sadece kendi iktidar arzusunu gidermek için de darbe yapabileceğini belirtir. Literatürde kabul görmüş derin ekonomik krizler, siyasi yolsuzluklar gibi darbe nedenlerine ordunun kurumsal kimliği ile ilgili olanları da ekler. Örneğin ordu değerlerinin aşağılanması ve ordu çıkarlarının tehdit altında olması Karsten’e göre darbelerin nedenleri arasındadır (ss. 10-11). Gülalp’e (1993) göre, ekonomik krizler darbelerin gerçekleşmesinde önemli rol oynar. Her darbeden önce ekonomik krize eşlik eden bir siyasal kriz yaşandığı ve bu nedenle de ordunun devleti kurtarma güdüsüyle demokratik siyasetin sınırlarını aşan bir girişimde bulunabilmektedir (s. 26).

Ekonomik krizler sadece ülkelerin iç dinamikleriyle açıklamak yetersizdir. Uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktürle birlikte değerlendirmek gerekir. Bazı dönemlerde ülkelerin benimsediği ulusal siyasi/iktisadi politikalar ile uluslararası siyasi/iktisadi düzen arasındaki makas açılabilir. Darbe de bu noktada ulusal siyasi gidişatın uluslararası siyasi/iktisadi düzen ile uyumlu hale getirilmesi için devreye girmektedir (Balta, 2016). Araştırmada ele alınan ülkelere yaşanan darbelerin ekonomik birikim modelinin tıkanıp ve değiştiği dönemlere rastladığı görülmektedir. Ekonomik sorunların siyasal ve sosyal alana yansımalarıyla birlikte askeri darbelerin nedenleri kompleks bir yapıya dönüşmektedir.

¹ Askeri müdahale ya da darbe dendiğinde akla ilk gelen bölge olan Latin Amerika’da, siyasete karşı yapılan neredeyse her askeri müdahale, içerikleri göz önünde bulundurularak farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Miguens, bu konuda yaptığı çalışmada, “levantamientos”, “pronunciamientos”, “planteamientos”, “cuarteladas”, “asonada” ve “chiranda” olmak üzere altı askeri müdahale çeşidinden bahsedip bunları tanımlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Miguens, 1971:12-13.

Bir diğerk önemli soru, askeri darbelere etki eden faktörlerin neler olduğudur. Askeri yapı ve demokratik siyasi kültürün bu sorunun cevaplanmasında önemli parametreler olarak karşımıza çıkar. Bu konular, askeri darbeleri anlamada büyük önem taşımaktadır.

Demokratik siyasi kültürün gelişmişlik düzeyi ile askeri darbe arasında basit bir denklem kurulabilir. Siyasi kültürün yüksek olması darbenin gerçekleşme olasılığı düşürürken tersi durumda askeri darbe olasılığı artmaktadır. Finer (2009) ve Luttwak (1996) toplumun siyasi kültür seviyesi ne kadar yüksek olursa, askeri müdahale olasılığının da o kadar düşük olacağını belirtmektedir. Siyasi kültür düzeyi yüksek ülkelerde siyasi bilinci gelişmiş toplumsal gruplar sahip oldukları siyasi değerleri koruma eğiliminde olacaktadırlar (Finer, 2009: 87; Luttwak, 1996: 26). Finer'in sınıflandırmasında Hem Türkiye hem de Arjantin, Brezilya ve Şili zayıf siyasi kültür düzeyi kategorisindedir. Ancak Türkiye bu kategoride biraz daha olumlu bir tablo sergilemektedir (ss.87-88).

Siyasi kültür düzeyi ve askeri darbe iktidarı arasında da bir bağlantı söz konusudur. Darbe sonrası kurulan askeri iktidarın siyasi kültür düzeyi düşük ülkelerde daha uzun sürdüğü görülmektedir. Örneğin Arjantin'de 17 yıl (kesintilerle), Brezilya'da 21 yıl ve Şili'de 16 yıl asker iktidarda kalmıştır.

Askeri darbelerden sonra, iktidarın sivilere ne zaman devredileceği önemli bir konudur. Bazen asker iktidardan çekilmemek için gerekli yasal değişiklikleri yaparak durumunu meşrulaştırmak ve iktidarını devam ettirmek isteyebilir. İktidarın sivilere devredildiği durumlarda da askerin vesayeti devam edebilir. Ancak bu aşamadan sonra da demokratik siyasete kaldığı yerden devam etmek zordur. Çünkü askeri iktidar döneminde tesis edilen yasal ve kurumsal pratikler sivil siyasette de sürdüğü görülür.

3. ARJANTİN, BREZİLYA, ŞİLİ VE TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER PANORAMİK BİR BAKIŞ

Darbeler uzun süredir siyaset biliminin önemli bir konusu olup tarihi, demokrasi kadar eskiye dayanır. Modern anlamda ilk darbe ise "18 Brumaire" olarak bilinen ve Marx'ın "Bonapartizm" olarak kavramsallaştırdığı, 18.yüzyılda Fransa'da Napolyon Bonaparte ile Louis Bonaparte arasında geçen iktidarı elde etme sürecidir (Marx, 2016). 20. yüzyıla gelindiğinde askeri darbeler yoğun olarak Soğuk Savaş dönemi içerisinde (özellikle de 1960'lı ve 1970'li yıllarda) gerçekleşmiştir. Latin Amerika'da 1907-1991 yılları arasında (yani 84 yılda) toplam 133 askeri darbe yaşanmıştır. 20. yüzyılda darbelerin, %52'si Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiştir (Candan, 2014: 41-44).

Bu çalışmada karşılaştırılacak olan darbeler (Arjantin 1976, Brezilya 1964, Şili 1973 ve Türkiye 1980) ülkelerin yaşamış oldukları ilk ve tek darbeler değildir. Aşağıda bu durumlar ilgili bir tablo (Tablo 2) oluşturulmuştur. 20. yüzyılda ele alınan ülkelerde darbelerin tarihlerine bakıldığında Arjantin'de ilk darbenin 1930 yılında yaşandığını arkasından 1943, 1955, 1962, 1966 ve 1976 darbelerinin gerçekleştiği görülmektedir. Brezilya'da da ilk darbe tıpkı Arjantin gibi 1930 yılında yapılmıştır. Arkasından 1945 ve 1964 yaşanan darbeler demokrasiye sekteye uğratmıştır. Şili'de ise 1924-1932 yılları arasında toplam 6 askeri darbe yaşanmıştır. 1932'den 1973 yılına kadar asker kışlasında kalmıştır. Askerin siyasete müdahalesi olmaksızın geçen yaklaşık 40 yıllık süre Latin Amerika için uzun sayılabilir. 1973'e gelindiğinde dünyada üne kavuşmuş askeri darbe le gerçekleşmiştir. Darbeler konusundaki bu nicel çokluk ülkelerin tarihlerini darbeler bağlamında dönemleştirmeyi de mümkün kılmaktadır. Aşağıda bu dönemleştirmeyi kullanarak ülkelerin darbe panoramaları sunulacaktır.

Türkiye'de yaşanan askeri müdahaleleri ise cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür. Cumhuriyet öncesi askeri müdahaleler Tanzimat döneminden itibaren incelenmektedir. Cumhuriyet sonrası dönemde, demokrasinin ilk kesintiye uğradığı 1960 askeri darbesi, 1971 muhtırası ve karşılaştırmamızın esas konusu olan 1980 askeri darbesidir. Bunların yanı sıra 1990'lı ve 2000'li yıllarda askeri müdahaleler de yaşanmıştır. Cumhuriyet öncesi süreç, Tanzimat döneminden itibaren Kuleli Olayı, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, 31 Mart Vakası ve Bab-ı Ali Baskını'nı kapsamaktadır. Cumhuriyet sonrası dönemdeki askeri müdahaleler ise 1960 askeri darbesi, 1971 askeri muhtırası ve karşılaştırmamızın esas konusu olan 1980 askeri darbesidir. Türkiye'nin askeri müdahalelerle olan sınırı 1980 darbesiyle sonlanmamıştır. "Post-modern darbe" (1997), "e-muhtıra" (2007) ve 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen askeri darbe girişimi Türkiye'nin daha yakın siyasi tarihinde karşılaştığı askeri müdahalelerdir. Hatta bu süreç Türkiye on yılda bir gerçekleşen askeri müdahale döngüsüne girdiği şeklinde yorumlanmaktadır. 1960'tan sonra 12 Mart 1971 'de asker, muhtıra ile müdahalede bulunmuştur. 12 Eylül 1980'de ise Türk siyasi hayatı açısından ciddi bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek bir askeri darbe yaşanmıştır.

Battaglino, Arjantin tarihini sivil-asker ilişkileri açısından üç döneme ayırmıştır. İlk dönem, 1862-1930 arası kapsar. Bu dönemde 1862-1916 arası anayasal monarşi, 1916-1930 arası da sınırlı demokrasi olarak değerlendirilmiştir. Sivil üstünlük ve askeri müdahalelerin başarıya ulaşamaması bu dönemin özellikleri olarak değerlendirilmiştir. İkinci dönem, 1930-1983 yılları arasında tekrarlayan askeri darbelerle tanımlanmaktadır. Arjantin’de hükümetlerin sivil ve askeri arasında el değiştirdiği bir süreç başlamıştır. Özellikle 1973-1983 yılları arasındaki askeri iktidar, bu açıdan Arjantin tarihindeki en şiddetli olanı olarak kabul edilebilir. Bunun nedeni de başlıca siyasal, ekonomik ve sosyal güçler arasında yaşanan çatışmanın diğer dönemlerle kıyaslandığında daha yüksek düzeyde oluşudur. Son dönem ise, 1983-1999 yılları arasında kapsamaktadır. Bu devre de ilk dönemdeki gibi sivil rejimlerin hakim olduğu bir süreçtir. Hatta bu devre tam demokrasi olarak değerlendirilmektedir (Battaglino, 2005:3-4). Yani Arjantin için askeri darbeler yönünden kritik dönem ikinci devre, özellikle de 1930-1983 arasıdır. Bu 53 yıl içinde Arjantin’de 1930, 1943, 1955, 1962, 1966 ve 1976 yıllarında olmak üzere 6 askeri darbe gerçekleşmiştir.

Brezilya’da 1889-1985 yılları arasında yani yaklaşık 100 yıllık süreçte ilk ikisi II. Dünya Savaşı öncesinde, üçüncü darbe II. Dünya Savaşı bitiminde Estado Novo’dan demokrasiye geçişte, son iki darbe ise 1954 ve 1964’te gerçekleşen toplam 5 askeri darbe yaşanmıştır. Bu darbelerle ilgili olarak ilk askeri darbeye birlikte cumhuriyetin kurulduğunu, ikinci askeri darbeye oligarşinin siyasi iktidar tekelinin yıkıldığını, üçüncü askeri darbeye Getulio Vargas’ın sivil diktatörlüğünün son bulduğunu, 1945 sonrasındaki iki darbeye ise ülkede radikal dönüşümler yapılmasına karşı çıkan, yeni toplumsal muhalefeti ezen ve kurulu düzeni korumaya yönelik tutucu süreçler yaşandığı söylenebilir.

Çalışmaya konu olan 1964 darbesi, Brezilya Silahlı Kuvvetleri’nin devlet başkanını devirerek ülke yönetimine el koyduğunu bildirmesiyle başlamıştır. Asker bu darbesini ‘1964 Devrimi’ olarak adlandırmıştır. Onlara göre bu darbenin yapılmasının öncelikli nedeni, dönemin en büyük tehlikesinden korunmak, yani komünizmin iktidarı ele geçirmesini önlemek ve askeri kurumları korumaktır. Diğer bir neden ise, yapılması gereken yasal reformlar için düzenin yeniden kurulmasıdır (Skidmore, 1988: 18).

Şili’de darbeler ilki 1924-1932 yıllarını kapsayan ve bu kadar kısa bir zamanda 6 darbenin yaşandığı, ikicisi ise 1973 yılında yapılan darbeye başlayıp 1990 yılına kadar süren 17 yıllık askeri iktidarı kapsayan iki dönemde incelenebilir. 1924 ve 1932 yılları arasında darbelerle yaşayan Şili’de bir yıl içerisinde arka arkaya dört darbe ve yedi hükümet kurulmuş, 1932 yılında yapılan başkanlık seçimiyle darbeler süreci tamamlanmıştır. Bu tarihten itibaren Salvador Allende’nin iktidara geldiği 1973 askeri darbesine kadar Şili siyaseti Latin Amerika’da benzersiz bir örnek olmuştur. Bu dönemde sadece Şili, içinde büyük Marxist partilerinde de olduğu seçimsel demokrasiyi devam ettirmiştir (Drake, 2003: 87).

4. KARŞILAŞTIRMA: “DARBE” MODELİ

4.1. Dönemsel Özellikler

Bu başlık altında darbelerin dönemsel özellikleriyle ilişkilendirilecek konulara karşılaştırılacaktır. Darbelerin yaşandığı dönemler, darbe sonrasında askeri iktidarın yönetimde kaldığı süre, askerin iktidardan ayrılıp demokrasiye dönüş ele alınacaktır.

4.1.1. Darbelerin Yaşandığı Dönem Açısından Benzerlik

Karşılaştırmaya konu olan darbelerin dönemsel ortak özelliği Soğuk Savaş döneminde (1945-1991) gerçekleşmiş olmasıdır. Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri, Arjantin’de 1955-1962-1966-1976 darbeleri, Brezilya’da 1964 darbesi ve Şili’de 1973 darbesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu üç ülkenin dışında bölge incelendiğinde, Soğuk Savaş içerisinde yaşamış oldukları askeri darbelerin bağımsızlıklarından itibaren meydana gelenlere oranı %52’dir. Ayrıca bu dönemde Türkiye ve Latin Amerika’nın dışında, gelişmekte olan çoğu ülkede de belli aralıklarla askeri darbeler yaşanmıştır.

Soğuk Savaş koşullarının darbeleri nasıl tetiklediğine kısaca değinmek gerekirse, Batı İttifakı ile Sovyet Bloku arasındaki güç mücadelesi uluslararası siyasette farklı mekanizmaların işletilmesini beraberinde getirmiştir. Bu mekanizmalarından biri de darbelerdir. ABD, Sovyetler Birliği arasındaki güç mücadelesinde stratejik ülkeleri yanına çekmek için darbeleri bir yöntem olarak kullanmıştır. Bu yöntem için yerine getirilmesi gereken yasal araçlar doktrinler, anlaşmalar ve işbirlikleriyle oluşturulmuştur. Örneğin, Milli Güvenlik Doktrini’yle Latin

Amerika'yı etkileme hedefiyle herhangi bir güvenlik sorununda ABD'nin müdahale etmesi gerektiği düşüncesi benimsenmiştir (Balci, 2016: 46; Candan, 2014: 37).

ABD'nin Milli Güvenlik Doktrini, 1823 yılında yayımlanan Monroe Doktrini'nin Soğuk Savaş dönemiyle uyumlu hale getirilmiştir. Bu sayede "Amerika Amerikalıdır" ilkesi yerine, ABD'nin kıtada herhangi bir güvenlik sorununda müdahale edebileceği bir yapılanma oluşturulmuştur. Bu bağlamda kıtadaki ülkeler arasında iş birlikleri gerçekleştirilmiştir. Örneğin Rio Paketi ve Amerikan Devletleri Örgütü gibi anlaşmalar yapılmıştır. ABD, sadece kendi kıtasında değil, diğer bölgelerde de Soğuk Savaş koşullarına uygun faaliyetler yürütmüş ve askeri anlamda pek çok ülkede etkili olmuştur. Candan'ın (2014) ifadesiyle ABD dünyanın jandarmalığına yükselmiştir (s.37).

4.1.2. Askeri İktidar Süresi

Türkiye'deki askeri iktidarın ele alınan Latin Amerika ülkelerindekine göre çok kısa sürdüğü görülmektedir. Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'de darbeden sonra askeri iktidarın ne kadar sürdüğü aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Askeri İktidar Süreleri

Ülke	Darbe	Askeri İktidarın Sona Ermesi	Süresi
Arjantin	Nisan 1976	Aralık 1983	7 yıl
Brezilya	Nisan 1964	Mart 1985	21 yıl
Şili	Eylül 1973	Mart 1990	17 yıl
Türkiye	Eylül 1980	Kasım 1983	3 yıl

Bu ülkelerde askerin iktidarda kalış süreleri arasındaki farkı dört parametreyle açıklamak mümkündür. İlk parametre, orduların özellikleriyle ilgilidir. Latin Amerika'da düzenli ve profesyonel ordular ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından kurulmuştur. Bağımsızlık öncesinde orduların kişisel nitelikler taşımakta olup "libertadismo" (kurtarıcılık) ve "caudillismo" (siyasi liderlik) gelenekleri öne çıkar. Bu geleneklerin ordunun yeni kurumsal yapısına da aktarılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir. Özellikle "caudillismo", yani siyasi liderlik geleneği "olağandışı koşullar nedeniyle ünlü ve karizmatik askeri liderlerin öne çıkarak sivil hükümeti yönettiği durumlar" (Birdişi, 2013) olarak tanımlandığında, bu analiz daha anlamlı hale gelecektir. "Kurtarıcılık" ve "siyasi liderlik" mirasları Latin Amerika'da darbe sonrasındaki askeri iktidar sürelerinin uzunluğunu açıklamada önemli detaylardır. Türkiye'de profesyonel ordunun kökleri ise, Osmanlı İmparatorluğuna, 14. yüzyıla kadar gider. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmış olan mirasta, askeri bürokrasinin sivil otoriteye tam anlamıyla bağlanamamıştır. Bunda Osmanlı'dan devralınan gelenekler ve cumhuriyetin kuruluşunda ordunun oynadığı rolün etkisi büyük pay sahibidir. Dolayısıyla Türkiye'de profesyonelliğinin farkında ama iç düzene karşı duyarlılığı yüksek bir orduyla karşılaşmaktadır. Bu özellikler de onun darbe yapmasını engelleyemese de darbeden sonraki iktidar sürecini kısaltmaktadır.

İkinci parametre, siyasal kültürün askeri iktidar süresi üzerinde etkisidir. Siyasal kültürün gelişmişliği ile askeri darbe riski arasında da bir ilişki vardır. Demokratik siyasal kültürün gelişmiş olduğu yerlerde askeri darbe gerçekleşme riski azalmaktadır. Aynı ilişkinin askeri iktidar süreleri üzerine de etkili olduğu söylenebilir. Luttwak'ın (1996) tespiti, bu yönde yorum yapmayı desteklemektedir. Luttwak, siyasal kültürü gelişmiş bir ülkelerde darbenin başarıya ulaşma ihtimalinin çok düşük olduğunu belirtir. Bunun nedeni, belli siyasal olgunluğa ulaşmış toplum kesimleri, askerin devirdiği meşru iktidarı geri almak üzere harekete geçeceklerdir (Luttwak, 1996: 26-27). Finer'e göre ise, gelişmiş siyasal kültürlerde askeri müdahale gerçekleşme olasılığı çok düşüktür; gerçekleşse dahi askeri yönetimin iktidarda kalma olasılığı neredeyse yoktur. Zayıf siyasal kültürlerde ise askeri iktidar hem meşru kabul edilebilir hem de meşruiyetini kaybedebilir. Minimal (yani en düşük) siyasal kültürde ise askeri iktidar kolayca ayakta kalabilir; meşru olup olmamasının bir önemi yoktur (Finer, 2009). Finer'in bu analizleriyle beraber değerlendirildiğinde Latin Amerika'da askeri iktidarların uzun süreli olmasının zayıf- minimal

siyasal kültürle ilgisi olabileceği sonucuna varmak mümkündür. Türkiye’de ise Latin Amerika’ya göre daha kısa süreli askeri iktidarın olması demokratik açıdan zayıf siyasal kültür düzeyiyle açıklanabilir.

Üçüncü parametre, askerin darbeyi meşrulaştırdığı argüman ve sivil siyasete dönüş konusunda vaadi önemlidir. Örneğin; Arjantin’de 1966 darbesinde ordu, amaçlarının geçici olmadığını ve uzun süre iktidarda kalmak istediğini deklare etmesi; 1976 darbesinde Ulusal Yeniden Örgütlenme sürecinin uygulamaya konulması uzun sürecek askeri iktidarın göstergeleridir. Gunther’in belirttiği gibi, 1966 darbesinde Ongania, politik dengeyi ve ulusal bütünlüğü sağlamak ve yenilikler yapmak için 10 yıl iktidarda kalacağını belirtmiştir (Gunther, 1971: 71). Brezilya’da durum farklıdır. Branco, darbeden hemen sonra sivil hayata dönüleceğini açıklamış olsa da diğer askeri yetkililerden destek görmemiş hatta darbe tehdidiyle karşılaşmıştır. Bu durum, ordunun sivil siyasete dönüş konusunda ortak bir yaklaşıma sahip olmadığını göstermektedir. Şili’de de askeri iktidarın sivil yönetime dönülmesi konusunda bir önceliği bulunmamaktadır. Türkiye’ye bakıldığında ise, darbeyi gerçekleştiren cunta en kısa sürede sivil siyasete geçilmesine öncelik vermiştir. Yine Türkiye’de darbenin nedeni olarak demokrasideki kötü gidişatın düzeltilmesi vurgusu, askeri iktidarın kısa sürmesinde etkilidir. Lombardi, aslında askerlerin darbe yapmaya gönüllü olmadıklarını, bir anlamda (demokrasiye “çekidüzen” vermek) için zorunda kaldıklarını ve kısa sürede de iktidarı sivillere devrettiklerini belirtmektedir (Lombardi, 1991). İncelenen Latin Amerika ülkelerindeki darbelerde askerin iktidardan kısa sürede ayrılma gibi bir vaadi yoktur. Hatta bu ülkelerde asker çoğu darbesini “Devrim” olarak nitelendirmektedir.

Dördüncü parametre ise, Latin Amerika’daki askeri darbelere direniş, Türkiye’ye göre daha güçlüdür. Bu durum, Latin Amerika’daki askeri iktidarların siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeni kontrol altına almasını zorlaştırmaktadır. Türkiye’de ise siyaset kurumları altında uzun süredir yaşanan bir gelenek mevcuttur. Ayrıca Türk siyasal kültüründe güçlü bir devlet geleneği bulunmakta ve otorite merkezi bir noktadadır. Darbelerin yaşandığı dönemlerde, Latin Amerika’yla karşılaştırıldığında Türkiye’de askeri otoritenin kabul edilmesi daha kısa sürede gerçekleşmekte ve bu da askerin fiili iktidarının süresini kısaltmaktadır.

4.1.3. Askeri İktidarın Çekilmesi-Demokrasiye Dönüş

Bu başlıkta sorulması gereken soru “asker ne zaman kışlasına döner”, olmalıdır. Askerin kışlasına dönmesini sağlayan faktörler birincisi, başlangıçta belirtilen hedeflerine ulaşmaları; ikincisi, ekonomik sorunların yönetimi zorlaştırması; üçüncüsü, yönetimin ordunun iç uyumunu tehdit etmesi; dördüncüsü ise, askeri iktidarın meşruiyetini kaybetmesidir. Bu faktörlerle değerlendirildiğinde, Türkiye’deki askeri iktidarın yönetimi sivillere devretmesi birinci grupta, yani başlangıçta belirtilen hedeflerine ulaşmalarıyla gerçekleşmiştir. Şili’deki demokrasiye geçiş sürecini ise askeri iktidarın meşruiyetini kaybetmesiyle ilişkilendirilebilir. Arjantin ve Brezilya’da ise durum farklıdır. İki ülkenin sivil siyasete dönüşü askeri iktidar döneminde yaşanan ekonomik problemlerin yönetimi zorlaştırmasına ve askerin meşruiyetini kaybetmesine bağlanabilir. Arjantin’de 1976’da sivil siyasete geçildiğinde enflasyon oranı %1000’lere yaklaşmıştır. Diğer yandan uzun süren askeri iktidar onun kaygan olan meşruiyet zeminin daha da tehlikeye sokabilir. Bu durumda meşruiyet zeminini sağlamlaştırmak için çaba sarf edecektir. Örneğin, askeri yönetimin yumuşatılmaya çalışılması; daha çok sivil bakan atanması; siyasal partilerle iletişime geçme gibi adımlar atılmıştır. Aynı dönemde yaşanan ‘Falkland Sorunu’ da askeri iktidarın kendini bir güç gösterisiyle yeni meşruiyet zemini yaratmaya çalıştığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Brezilya’daki duruma bakıldığında, Arjantin’deki gibi askeri iktidarın son dönemlerinde ciddi bir ekonomik kriz yaşandığı görülmektedir. Aslında 1970’lerin sonuna kadar ekonomide “Brezilya mucizesi” yaratmış olan askeri iktidar, bu istikrarını çeşitli nedenlerden dolayı devam ettirememiştir. Toplumdan gelen yoğun baskılar, kitle gösterileri, grevler askeri iktidarın meşruiyetini kaybettiğinin göstergesi olmuştur.

Şili ve Türkiye’de de sivil yönetime geçişte ekonomik göstergeler çok olumlu değildir. Örneğin Şili’deki askeri iktidar Brezilya’daki gibi “Şili mucizesi” yaratmış olsa da 1980’lerin ilk yıllarında bu tablo tersine dönmüştür. Ancak ekonomik göstergelerin, iktidarın sivillere devredilmesinde Arjantin ve Brezilya’daki kadar etkili olmadığını belirtmek gerekir. Şili’de demokrasiye dönüşte halkın ısrarlı talebi çok etkilidir. Haggard ve Kaufman (1997) yapmış oldukları çalışma da bu değerlendirmeyi destekler. Onlara göre, askeri iktidardan demokrasiye geçişte ekonomik krizler ve siyasal talepler etkilidir. Demokrasiye dönüş sürecinde Türkiye ve Şili’de ulusal ve uluslararası baskılar daha belirleyiciyken, Arjantin ve Brezilya’da yaşanan ağır ekonomik kriz etkilidir (Haggard ve Kaufman, 1997: 269-270).

Ekonomik kriz eşliğinde demokrasiye geçişlerde iktidarı devralan siviller ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Mesela Arjantin ve Brezilya’da durum böyle olmuştur. Türkiye ve Şili ise bu açıdan diğer iki ülkeye göre daha iyi durumdadır. Karşılaştırılan ülkeler için bu noktada şöyle bir sonuca varmak mümkündür:

Ekonomik açıdan en başarılı askeri yönetim bile, kendinden sonraki sivilere yüksek enflasyon, gelir adaletsizliği ve yoksulluk gibi ekonomik problemler bırakmıştır (Haggard ve Kaufman, 1997: 278).

Askeri iktidardan demokrasiye geçiş sürecinde iki benzerlik noktası daha bulunmaktadır. Birincisi, askeri iktidarın protesto edilmesinde görülmektedir. Latin Amerika'da askeri iktidarın halk tarafından protesto edilmesi sırasında oldukça yaratıcı sloganlar ve yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Benzer protesto şekilleri Türkiye'de de kullanılmıştır.² İkincisi ise, askerlerin iktidarı devrettikleri sivil hükümetlerin nitelikleridir. Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde askeri yönetimden sivil yönetimlere geçişte, halkın seçtiği partiler genellikle darbenin devirdiği partilerin ideolojileriyle benzerlik gösterir. Örneğin, Arjantin'de 1983 seçimlerinde, Radikal Parti adayı Alfonsin kazanmış, Alfonsin aynı zamanda Peronistlerin de oylarını kazanmıştır. Benzer şekilde, Brezilya'da 1985 seçimlerinde PMDB'nin adayı Tancredo Neves kazanmıştır. Şili'de ise, sol eğilimli 17 partinin oluşturmuş olduğu Demokrasi İçin Partiler İttifakı adayı Aylwin kazanmıştır. Türkiye'de ise 1983 seçimlerinde 1980 askeri iktidarının desteklediği Turgut Sunalp'in başkanlığındaki MDP yerine Turgut Özal liderliğindeki ANAP seçilmiştir. Haggard ve Kaufman'ın Türkiye'deki bu durumla ilgili tespiti, her ne kadar askeri iktidarın desteklediği parti seçilmemiş olsa da aslında seçilen kişi askeri iktidarın ekonomi politikalarının uygulayıcısı olduğu yönündedir (Haggard ve Kaufman, 1997: 274).

4.2. Arka Plan ve Altyapı

4.2.1. Orduların Yapıları

Geçmişleri göz önüne alındığında Latin Amerika ve Türk ordularının yapıları itibarıyla birbirinden tamamen farklıdır. Burada en önemli farklılık orduların kuruluşundadır. Ordunun sahip olduğu bazı kurumsal özellikler vardır. Bunlar hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, eğitim, sosyal sorumluluk ve misyon, grup bilinci ve dayanışmadır. Örneğin, bir örgüt olarak ordunun sahip olduğu hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, eğitim, sosyal sorumluluk ve misyon ve grup bilinci ve dayanışma özellikleri (Örs, 1996, s. 26-32), Türk ordusuna 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun adım adım kurmuş olduğu sistemin mirası olarak geçmiştir. Türk ordusunun aksine, Latin Amerika ordularının ise bu altı özelliği içeren kurumsal yapıda örgütlenmesi bağımsızlık savaşlarından çok sonra olmuştur. Latin Amerika'da tam anlamıyla profesyonel orduların ortaya çıkışı 19. yüzyılın ortalarına denk gelir. Öncesinde ise, profesyonellikten uzak, daha çok kişisel ilişkilerle bir araya getirilmiş askerlerin oluşturduğu ordular söz konusudur.

Askeri okulların kuruluşu incelendiğinde, Brezilya'da 1840'ı, Şili'de 1886'yı ve Arjantin'de ise 1869'u bulmuştur (Rouquie, 1986: 71-74). Osmanlı İmparatorluğu'nun ise, bir modernleşme hamlesi olarak Avrupa'daki modern orduların gerisinde kaldığını kabul ederek başlatmış olduğu reform süreciyle 18. yüzyılın son çeyreğinde askeri okullar açmaya başlamıştır. Askeri güç bakımından değerlendirildiğinde ise, Osmanlı ordusunun 14., 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'ya kıyasla önde olduğu söylenebilir.

Ele alınan ülkelerde orduların eğitimleri konusunda benzer süreçler göz çarpar. Her iki coğrafyada orduların eğitiminde II. Dünya Savaşı'na kadar Fransız ve Alman ekollerinin hakimdir. Hem orduların eğitimleri için Fransa'dan ve Almanya'dan misyonlar getirilmiş hem de Fransa ve Almanya'ya askeri öğrenci gönderilmiştir (Rouquie, 1986: 85-90; İba, 1998: 24-35; Ünsaldı, 2008: 154-155). Örneğin Brezilya'dan Almanya'ya eğitime gidip dönen askerler için sonrasında "Genç Türkler" (El Turco) lakabının takılmış olması da yine ele alınan ülkelerin askeri eğitimler konusunda benzerliğin ve etkileşimin göstergesidir.

II. Dünya Savaşından sonra orduların eğitiminde ABD'nin etkisi görülmektedir. Bu eğitimlerin darbeler üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Özellikle USARSA/SOA en fazla tartışmaların döndüğü okuldur. Araştırmacı Lesley Gill'in (2009) Darbeciler Okulu kitabında USARSA'nın çeşitli ülkelere gelen askerlere darbe eğitimi verildiği belirtilmektedir. Örneğin, Arjantin'de 1981 yılında askeri iktidara 6 aylık başkanlık yapan Galtieri ve Viola bu okulda eğitim almıştır. Bu okulun kapatılması için sivil bir faaliyet yürüten SOA Watch'un yayınladığı bilgilere göre, 1946 yılından itibaren 931 Arjantinli, 355 Brezilyalı ve 2405 Şilili asker bu okuldan mezun olmuştur. Ayrıca bu okul "Diktatörler Okulu", "Katiller Okulu" ve "Ölüm Mangasının Yuvası" olarak da anılmaktadır (w/soaw).

Eğitimler, orduların geçmişten getirdikleri farklılıkları azaltan bir etkiye sahip olup onları birbirine yaklaştırmaktadır. Bahsi geçen ülkelerin ordularının eğitimi konusunda önceleri Alman ekolü, II. Dünya

² Örneğin Şili'de Pinochet için "o düşecek, o düşecek" şarkısı bestelenmiş ve Pinochet'yi oldukça kızdırmıştır. Yine insanların akşam 8'de tencere tava çalması ayrı bir protesto şekli olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu protesto şekli Türkiye'de de "Susurluk Olayında" kullanılmıştır. Brezilya'da askeri iktidarın 1970 FIFA Dünya Kupası'nın ardından kullandığı "Ya sev, ya terk et!" sloganı da Türkiye'de de sivil iktidarlar ve siyasetçiler tarafından kullanılmıştır.

Savaş'ından sonra da ABD'nin etkisi kurumsal yapılarındaki farkın azalmasında etkili olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, eğitimlerin belli programlarla ve işbirlikleriyle uyumlu hale getirilmesi (örneğin NATO), orduların kurumsal yapılarında benzer dönüşümler meydana getirmiştir.

Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'de orduların yapıları bakımından farklı oldukları tespit edilen bir başka nokta da geçmişteki rolleriyle ilgilidir. Amerika kıtasının keşfinden itibaren kendilerini koruma ve savunma rolleri, makus kaderleri olarak tarihin ileriki evrelerinde de devam etmiştir. Bu nedenle Latin Amerika orduları daha çok savunma ve korunma rollerini üstlenmişlerdir. Kendilerine yönelik saldırıları ve istilaları önlemek için savunma gerçekleştirmişlerdir. Kıta içerisinde komşu ülkelere yönelik saldırıları ise kendi çıkarlarını gözetken Batılı güçler bastırmıştır. Osmanlı ordusuna bakıldığında, Latin Amerika'daki bu özelliklerin aksine Avrupa'nın gözünü korkutan fetihçi bir yapıya sahiptir.

Her ne kadar eğitim süreçleri Latin Amerika ve Türkiye ordularını birbirine yaklaştırsa da geçmişleri ve kurumsal özellikleri belli açılardan bu orduları farklı kılmaktadır. Örneğin profesyonellik değerlendirildiğinde farklı noktalar tespit edilebilir. Bu noktada Huntington'ın profesyonellik yaklaşımından (her ne kadar tartışmalı olsa da) yararlanılabilir. Huntington, Latin Amerika ve Türk sivil asker ilişkileri konusundaki bazı değerlendirmeler yapmıştır. Geri kalmış, güvenlik sorununun yaşandığı ve akabinde askeri gücün arttığı Latin Amerika'da askerin özelliği, yüksek düzeyde siyasi gücü ve düşük düzeyde askeri profesyonelliğinin bulunmasıdır. Buna karşılık Türkiye'de ise, askerin yüksek düzeyde siyasi gücü ve aynı şekilde yüksek askeri profesyonelliği mevcuttur. Türkiye'de sürekli güvenlik tehdidi altında bulunan ve askeri değerlere sempati ile bakan bir toplum vardır. Bir yandan askerin yüksek düzeyde siyasi güce sahip olması desteklenirken, diğer yandan askeri profesyonellik ve sivil denetim korunabilir (Huntington, 2004: 134-135). Kısacası Huntington Latin Amerika ve Türkiye orduları için siyasi güç ve profesyonellik düzeyi üzerine yaptığı analizle, ordular arasındaki farkı ortaya koymuştur.

4.2.2. Orduların İlerici Rolü

Orduların ülke geçmişinde oynadığı rol çok önemli olup özellikle bağımsızlık süreçlerinde gösterdikleri başarı ve kahramanlıklar bu kurumlara büyük prestij sağlamaktadır. Hem Arjantin, Brezilya ve Şili'de hem de Türkiye'de ordu bağımsızlık sürecinde öncü ve kurtarıcı rol oynamıştır. Tabii ki burada Türkiye'nin hiçbir zaman sömürge olmadığını belirtmek gerekir.

Latin Amerika'nın bağımsızlık sürecinde askerler ilerici ve öncü rollerde olmuştur. Bu durum Latin Amerika kültüründe askerlere yönelik genel bir güvenin oluşmasını sağlamıştır. Bolivar gibi asker idollerinin (hatta caudillo yani kurtarıcıların) etkin rolü, Latin Amerika'da askeri darbeler sürecinde, bağımsızlık mücadelesi ile demokrasi mücadelesi arasındaki farkın kaçırılmasına neden olmuştur (Candan, 2014: 44-45). Örneğin Brezilya'da hem bağımsızlığın kazanılmasında hem de cumhuriyete geçişte de ordu öncü rol oynamıştır. Brezilya'da "birinci cumhuriyet" ya da "eski cumhuriyet" bir askeri darbe ile kurulmuştur. Yeni kurulan cumhuriyetin başkanı darbe ekibinin içinden bir isim Marshal Deodoro da Fonseca olmuştur. Türkiye'de ordunun ilerici rolü değerlendirildiğinde Arjantin, Brezilya ve Şili'yle paralellik gösterdiği söylenebilir.

Diğer yandan Latin Amerika'da bağımsızlık süreci sonrasında orduların modernleştirilmesiyle birlikte özerklik payları artmış ve bu durum da onların siyasete müdahalesini kolaylaştırmıştır. Örneğin, Arjantin'de siyasal kutuplaşmanın arttığı 1930 ile 1983 yılları arasında sivil ve askeri hükümetlerin iktidara geldiği bir döngü yaşanmıştır. Brezilya'ya bakıldığında, 1922-1927 yılları arasında tarihe 'tenentismo' olarak geçen subayların hareketiyle karşılaşmıştır. Bu hareket, siyasi iktidara karşı olduğu gibi, büyük ölçüde askerlerin kendi çıkarları konusunda yaşadıkları tedirginlikten kaynaklanmış ve Brezilya'da "birinci cumhuriyet" in sonunu hazırlamıştır. Şili'deyse, 1924-1932 yılları arasında asker, 8 yıl kadar kısa sayılabilecek bir süre içerisinde toplam 6 darbeyle siyasete müdahale etmiştir.

Burada Şili ordusuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmak isabetli olacaktır. Şili ordusu gelenek olarak anayasalcılık ve sivil otoriteye bağlılık göstermiş hatta 1973'teki askeri darbeye kadar bu özellikleriyle övünmüştür. Ancak 1924-1932 yılları arasında bu özelliklerini kaybetmiştir. Sonrasında da yaklaşık 40 yıl kışlasında kalmıştır. Şili ordusu bu özellikleri Portales zamanındaki düzenlemelerle sağlanmıştır. Rouquie'nin de bahsettiği gibi, Portales döneminde ordu, sivil siyasete müdahale yetkinliği olan subaylardan arındırılmıştır; orduya sivil iktidarın üstünlüğünü benimsettirilmiştir (Rouquie, 1986: 62).

Türkiye’de cumhuriyetin kurulmasının ardından orduya, TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesinde³ yasal ifadesini bulan “cumhuriyetin koruyuculuğu ve kollayıcılığı” görevi verilmiştir. Ordu, müdahaleleri için bu maddeye dayanarak yasal zemin oluşturmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ordunun siyasete müdahale süreci incelendiğinde, tek parti döneminde siyasette arka planda kaldığını, bu dönemin sonuna doğru müdahale eğiliminin ortaya çıksa da 1960’a kadar doğrudan bir müdahalesinin olmadığı görülmektedir.

Ordu, bağımsızlık sürecinde oynadığı ilerici ve kurtarıcı rolü, ele alınan darbelerde de öne çıkmaktadır. Hem Şili’de Pinochet’nin hem de Türkiye’de Evren’in, darbe olmasaydı ülkenin kaosa sürükleneyeceği ve bu durumdan ülkenin asker sayesinde kurtulmuş olduğu minvalindeki açıklamaları bunun için iyi birer örnektir.

4.2.3. Askeri Darbe Geçmişi

Darbeleri hasta demokrasilerin semptomları olarak değerlendiren Serra’nın (2011) bu yorumundan yola çıkarak, askeri darbelerin bir kere yaşanmasının ardından bu durumun tekrarlama ihtimalin yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumu doğrular nitelikte olan aşağıdaki tabloda (Tablo 2) Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de sadece karşılaştırmaya konu olan değil, 20. yüzyılda gerçekleşen diğer askeri darbeler de gösterilmiştir. Pion-Berlin’in (2011) de belirttiği gibi, gerçekleşen her darbe kendisinden sonra yapılacak olan darbenin kabul edilmesini kolaylaştırmaktadır (s. 298). Tabii ki bu durumu bir darbeyi, kendisinden sonra yapılanın nedeni olarak değerlendirmemek gerekir.

Tablo 2: 20. Yüzyılda Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de Askeri Darbeler

Ülke	I. Darbe	II. Darbe	III. Darbe	IV. Darbe	V. Darbe	VI. Darbe	VII. Darbe
Arjantin	1930	1943	1955	1962	1966	1976	
Brezilya	1930	1945	1964				
Şili	1924	1925	1931 (Temmuz)	1931 (Eylül)	1932 (Temmuz)	1932 (Eylül)	1973
Türkiye	1960	1980					

Sampford’un (2010) “iyi darbe” olarak ifade ettiği, askerin kötü yönetimi devirip özgür ve adil seçim ortamını oluşturarak kışlasına dönmesi durumu, sonraki darbelere ve darbecilere örnek teşkil etmesi açısından sorunlu bulunmaktadır. Örneğin Cemal (2013), Türkiye’de 1960 askeri darbesi için “iyi darbe”, 1980 için de “kötü darbe” sınıflandırması yapıldığını belirtmektedir. Aslında Türkiye’deki durum tam da Sampford’un tespit ettiği gibi gerçekleşmiştir: önce “iyi darbe”, arkasından da “kötü darbe” gelmiştir.

Arjantin’de 1976 askeri darbesi siyasal hayatındaki ilk darbe olmamakla birlikte belli aralıklarla 6 darbe gerçekleşmiştir. Burada dikkat çeken nokta, iki darbe arasındaki sürecin gittikçe kısalmasıdır. Brezilya’da da benzer bir durum söz konusudur. 1964 askeri darbesinden önce belli aralıklarla 2 darbe yaşanmıştır. Şili ise diğer iki Latin Amerika ülkesinden farklı olarak 1973 askeri darbesinden önceki en yakın darbe yaklaşık 40 yıl önce gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra Şili, 1932-1973 yılları arasında Latin Amerika’da bu kadar uzun süre kesintisiz demokratik seçim yapan tek ülkedir. Rouquie’nin (1984) belirttiği gibi, askerin duygu ve inançları ne olursa olsun, ordu içindeki çoğulcu oydaşma, meşru iktidarın sahiplerine destek olma temelinde düzenlenmiştir. Şili’de ordu 1932’den sonra kışlasına çekilmiş ve sivil iktidara bağlılığı kabul etmiştir (ss. 241-242). 1973 askeri darbesiyle birlikte Şili’de yaklaşık 40 yıllık kesintisiz demokrasi süreci sekteye uğramıştır.

³ TSK İç Hizmet Kanunu 35.madde: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” Bu madde uzunca süre tartışma konusu olmuş ve 2013 yılında değiştirilmiştir. Değişiklikten sonraki hali ise şöyledir: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.”

21. yüzyılın ilk 20 yılında Latin Amerika'daki darbelerle ilgili söylenmesi gereken, bir önceki yüzyıla göre gerilemiş olduğudur. Bu süreç içerisinde Latin Amerika'da 3'ü başarısız 5'i başarılı 8 darbe gerçekleşmiştir. Bu başarılı darbelerden birisi de Brezilya'da 2016 yılında yaşanmıştır. Ancak yeni darbelerin (neo-golpizm) bir önceki dönem darbelerinden ayrıldığını ifade etmek gerekir (Özkan, 2021: 377-378). Türkiye'de de 2000 sonrası dönemde Brezilya ile aynı tarihte, yani 2016'da bir başarısız darbe girişimi yaşanmıştır.

4.2.4. Askeri Darbe ve ABD İlişkisi

Askeri darbelerden bahsedilirken ABD'nin pozisyonu her zaman ilgi çekici bir konu olmuştur. Hatta "ABD'de neden hiç askeri darbe olmaz", sorusuna "Çünkü orada Amerikan Elçiliği yoktur" şeklinde Soğuk Savaş döneminden kalma bir ironi mevcuttur. Gerek ele alınan Latin Amerika ülkelerindeki gerekse Türkiye'deki darbelerde ABD'nin payı her zaman tartışılan bir konudur.

1980 darbesindeki ABD etkisini ele alan görüşler üç grupta incelenmektedir. İlk grupta, ABD'nin darbeyle ilişkisi somut delillere (belgeler ve dokümanlar vs.) dayandırılarak ele alınır. İkinci grupta, ABD'nin Türkiye'ye darbe desteklemesinin ulusal çıkarlarına uygun olduğu ve dünyanın belirli bölgelerinde benzer politikalar izlediği savunulur. Üçüncü grupta ise, Amerikan dış politikasının otoriter yönetimlere yönelik fikirleri ve dünya algılamalarının da göz önünde bulundurularak, Washington'un Ankara'da iktidarı darbe ile değiştirmek istemesinin mümkün olduğu iddia edilir (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 655-656). 1980 darbesi için CIA Ankara istasyon şefi Paul Henze'nin ABD'ye "bizim çocuklar yaptı" diye haber vermesi, olayın ABD'nin bilgisi dahilinde ve koordinasyonunda gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca darbe ve sonrasında izlenen politikalarla ABD'nin çıkarları arasında uyum gözlenmektedir. Yine, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşen darbelerle ilişkisini ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 657).

Türkiye'deki 1980 darbesinde olduğu gibi, Arjantin, Brezilya ve Şili'de de ABD'nin etkisinin tespit edileceği çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Şili'deki 1973 darbesinde ABD'nin rolü, Henry Kissenger'in (dönemin başkanının ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanı) "*Ülkesinin insanlarının sorumsuzluğu yüzünden bir ülkenin komünist olmasına seyirci kalamayız. Meseleler Şili'li seçmenlerin kararına bırakılmayacak kadar önemlidir.*" şeklindeki ifadesiyle açıkça ortaya konmuştur. ABD'nin bu sürece ne kadar dahil olduğunu anlamak için darbe öncesi döneme bakmak gerekmektedir. ABD'nin en büyük endişesi, Allende'nin kuracağı komünist bir rejimle Şili'nin Latin Amerika'nın en güçlü ülkesi olması ve bu durumun ABD'nin bölgesel çıkarlarına zarar vermesiydi. Ayrıca, Şili'deki darbe öncesinde CIA'nın yürüttüğü gizli operasyonlar yakın zamanda deşifre edilmiştir. Arjantin'e geldiğinde ise, ABD yönetiminin açıklanmasına izin verdiği gizli belgelerin yayınlanmaya başlanması, ABD'nin 1976 darbesinden önce Arjantin'de istihbarat faaliyetlerini artırdığını göstermektedir. Brezilya da Arjantin ve Şili ile benzer bir süreci paylaşmaktadır. Brezilya'daki askeri darbenin 40. yıl dönümünde ortaya çıkan belgeler, ABD'nin bu darbeye dahil olduğunu göstermiştir. Hatta ABD, askeri darbeyi desteklemek için 'Operation Brother Sam' adıyla bir acil durum planı oluşturmuş ve darbe yapacaklara yardımcı olmuştur.

Arjantin, Brezilya ve Şili'deki darbelerde ABD etkisi incelenirken Latin Amerika'nın ABD için jeopolitik önemi de göz önünde bulundurulmalıdır. Küba Devriminden sonra SSCB, kıtanın güneyiyle ilişkisini güçlendirmiştir. Bölgedeki özgürlükçü-milliyetçi hareketlere destek olmuş ve 1960'lı yıllarda ciddi ekonomik yardımlar yapmıştır. Erman'ın (2013) belirttiği gibi, Arjantin, SSCB'nin bölgedeki en önemli ticari ortağı haline gelmiştir. Ayrıca Brezilya ve Şili ile de yakın ilişkiler kurulmuştur. Ancak ABD, Latin Amerika ülkeleri ile SSCB arasındaki her türlü ekonomik veya diplomatik ilişkiyi tehlikeli bulmuştur. ABD, kıtayı diğer bir deyişle "arka bahçesi"ni istediği şekilde kontrol altında tutabilmek için bölgesel anlaşmalar ve organizasyonlar geliştirmiştir. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinin ordularına askeri yardımlar yaparak, başka bir ülkede olası bir Küba Devrimine benzer sürecin gerçekleşmesini önlemeye çalışmıştır (Candan, 2014: 75).

Darbelerle ABD etkisini işaret eden diğer bir konu askeri yardımlardır. ABD'nin askeri yardımları II. Dünya Savaşı'nın akabinde programlı bir şekilde uygulamaya konduğu görülmektedir. Bunun nedeni SSCB'yi çevreleme stratejisidir. Örneğin bu dönemde uygulanan Truman Doktrini çerçevesinde imzalanan Askeri Yardım Anlaşması, ABD'nin Türk ordusu üzerinde denetimine de olanak sağlamıştır. Yardımların yanı sıra Türkiye, 1952'de NATO'ya üyeliği ile birlikte Türk ordusunun komutası NATO Karargahı'na bağlanmış ve iki kutuplu dünya düzeninde ABD'nin liderliğini üstlendiği Batı Savunma sistemi içine dahil olmuştur. Truman Doktrini dahilinde yapılan yardımın TSK'ya nasıl yansıdığını Özdağ (1997) eğitim, teçhizat ve altyapı olmak üzere üç alanda ele almıştır: Birincisi, TSK'da Amerikan savaş doktrininin kabulünü sağlamak ve askeri eğitimi Amerikanlaştırmak; ikincisi, silah alımında ABD'nin tek kaynak olması; üçüncüsü, ülkenin altyapısının ABD stratejisine uygun bir şekilde inşasını sağlayarak, ABD'nin askeri ve ekonomik çıkarlarını korumak (s. 160).

Özellikle darbe dönemlerinde ABD'nin askeri yardımlarının en yüksek boyuta ulaştığı görülmektedir. Örneğin Şili'de Allende'nin başkan olarak seçildiği dönemde ABD'nin orduya yaptığı yardım 800 milyon dolarken, bu miktar darbenin öncesinde 10 milyar 900 milyon dolarla en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Candan, 2014: 77).

4.2.5. Darbeden Önceki Sivil İktidar

Arjantin, Brezilya ve Şili'de askeri darbelerden önceki iktidarların ortak özelliği sol politikaları izleyenler partilerin yönetimde olmasıdır. Örneğin Arjantin'de 1976 darbesinden önce, J.D. Peron'un ölümü nedeniyle karısı I. Peron iktidarı devralmıştır. Brezilya'da 1964 darbesi öncesinde iktidarda olan Goulart'ın yürüttüğü ve yürütmek istediği politikalar sol ideolojiyle uyumludur. Şili'de ise Allende'nin ünü dünya geneline yayılmıştır.

Türkiye'de 1980 askeri darbesi öncesi siyaset istikrarsızlık hakimdi. 1977'den 1980'e kadar (Ecevit'in güvenoyu alamayan hükümeti sayılmazsa) 3 hükümet kurulmuştur. Ecevit hükümeti sola, Demirel hükümetleri ise sağa yakındı. Darbe sırasında iktidarda olan Demirel hükümetine rağmen, Latin Amerika'da sol, Türkiye'de sağ iktidarların olması askeri darbelerin gerçekleşmesinde sonucu etkilememiştir. Örneğin, Ecevit'in azınlık hükümeti güvenoyu alsaydı sonuç nasıl olurdu, sorusuna çeşitli cevaplar vardır. Bu tarz soruların yanıtlanması zor olmakla birlikte, dönemin koşulları göz önünde bulundurularak tartışıldığında, sonucun çok da farklı olmayacağı açıktır.

Askeri darbelerin devirdiği iktidarlar, ekonomik krizi aşmak için önerilen istikrar programlarını uygulamaya cesaret edememiştir. Bunun en önemli nedeni, iktidardaki siyasi partinin tabanını kaybetmek istememesidir. Örneğin, Goulart iktidarı, Brezilya'da yaşanan ekonomik kriz için IMF'nin öngördüğü çözüm olan 3 yıllık bir plan hazırlamıştır. Ancak, planı uygulamak yerine tabanın tepkisini hesaba katarak vazgeçmiş (Skidmore, 1988: 13-14) ve parti politikasına uygun temel reformlar yapmıştır. Türkiye'ye bakıldığında ise, Demirel'in sağ hükümeti 24 Ocak kararlarını imzalamış ve uygulamaya başlamıştır. Ancak, programın öngörülen hızda uygulanmamıştır. Demirel, programı yavaşlatarak parti tabanından gelecek tepkiyi azaltmaya çalışmıştır. Her iki örnekte de, askeri darbelerden önce farklı ideolojik görüşlere sahip iktidarların darbenin gerçekleşmesini engelleyici etkisi olmamıştır.

4.3. Retorik: Darbelerin Meşrulaştırılması

1960'lardan itibaren ABD'nin Latin Amerika'da askeri rejimlere olan ilgisinin temel nedenlerinden biri, Küba Devrimi'nin bölgede yayılma olasılığıydı. Soğuk Savaş döneminde ABD, Latin Amerika'daki hakimiyetini tehdit eden durumları önlemek için askeri darbeler başta gelen araçlardı. ABD, 1947 yılında yürürlüğe koyduğu Millî Güvenlik Yasası ile "iç düşman" tehdidi durumunda iç güvenliği sağlamak için askeri bir aktör gibi hareket etme rolünü tanımlamıştır. Bu "iç düşman" terimi, öncelikle komünizm ve terörizm gibi şiddet eylemlerini ifade etmektedir. Böylece ordu, ülkesini, vatandaşlarını, kamu düzenini ve güvenliğini korumak için harekete geçebilirdi.

Bu durumu Türkiye örneği üzerinden Mahir Kaynak'ın darbelerin belli bir şeması olup olmadığına dair görüşleriyle açıklamak mümkündür. Ona göre, öncelikle halkı komünizm, faşizm ya da bölünme gibi tehlike veya tehdidin olduğuna inandırmak gerekir. Bu tehlikeler olabileceği gibi gösterilerek askeri müdahale gerçekleştirilir (Kaynak, 2006: 27). 1980 askeri darbesi gerçekleştirilmesinde terör ve anarşinin temel neden olarak gösterildiği ancak darbe sonrasında yeni bir ekonomik modelin ve dış politikanın uygulamaya konulduğu görülmektedir. Kaynak'ın (2006) aktarımıyla "...problem, terör ve anarşi değildi. Türkiye'den yapması beklenen buydu: Ekonomi politikasını, dış politikasını değiştirmek ve siyasi katılımı azaltmak." (Kaynak; 2006: 111).

Arjantin'deyse, 1962'de ordunun harekete geçmesinde Frondizi'nin Peronistlere ve Küba'ya olan yakın tutumu etkilidir (Postacı, 2012: 131). 1966 darbesindeyse ordunun sunduğu sebeplerden birisi toplumda artan terör ve anarşi; diğeri ise, siyasal partilerin ve liderlerin toplumda kutuplaşmaya neden olan davranışlarıdır (O'Donnell, 1979: 115-116). Bu noktada terör ve şiddet olaylarını tetikleyen süreçle ilgili iki görüş olduğunu belirtmek gerekir. Birincisi, terör ve şiddet olaylarını ilk tetikleyen faktör askeri diktatörlüktür. İkincisi de, askeri diktatörlüğe tepki gösteren muhaliflerin askerlerden daha çok şiddet gösterdiği (Kılıç, 2013: 260; Postacı, 2012: 135). Arjantin'de 1960'larda yeraltı örgütlenmeleri artmış, ilerleyen zamanda Cordobazo ve Montonero olarak adlandırılan çeşitli ayaklanmalar, Trelew ve Ezeiza olarak bilinen katliamlar yaşanmıştır. Bu terör ve şiddet olaylarının Peron döneminde ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. 1976 darbesindeyse bakıldığında, komünizmi durdurmak, kamu güvenliğini ve düzenini yeniden sağlamak cuntanın ileri sürdüğü gerekçeler arasındadır.

ABD'nin Brezilya Büyükelçisi Lincoln Gordon'un Brezilya'da 1964 askeri darbesinde söylemiş olduğu "Bu darbe, Batı'nın komünizme karşı en büyük zaferi; Küba'nın nükleer silahtan arındırılmasından da Berlin Duvarı krizinden de daha büyük!" cümlesi, darbenin gerçekleştirilmesindeki komünizmi etkisini göstertmektedir. Aynı içerik Şili'de de karşımıza çıkmaktadır. Henry Kissenger'in yukarıda da belirtilen ifadesi "*Ülkesinin insanların sorumsuzluğu yüzünden bir ülkenin komünist olmasına seyirci kalamayız. Meseleler Şilili seçmenlerin kararına bırakılmayacak kadar önemlidir.*" gayet açıklayıcıdır. Burada Allende iktidarı refere edilmiştir. Bu arada Allende'nin almış olduğu ulusallaştırma kararlarına karşılık Şili'de bulunan büyük ABD şirketlerinin CIA iş birliğiyle grevler, sokak gösterileri düzenledikleri bilinmektedir.

Bu konu, Türkiye için Kaynak'ın (2006) değerlendirmesine göre, Türkiye'deki darbelerin nedeni anarşiye bağlanamaz. Darbe olması için çeşitli sorunlar üretildiğini ve yıkıcı faaliyetler yürütüldüğünü savunmaktadır. Aslında askeri darbe yapılması amaçlandığı için anarşik faaliyetler üretilmektedir. Darbe sonrasında sadece anarşiyle uğraşmayıp siyasal düzenlemeler yapılıyor (ss. 76-77). Kısacası Kaynak, anarşinin darbeyi yapacaklar tarafından üretildiğini ve darbenin bahanesi olarak kullanıldığını savunmaktadır.

4.4. Bürokrasi

4.4.1. Darbe ve Anayasa: Askeri İktidarın Yapmış Olduğu Anayasa ve Demokrasiye Dönüş Sonrası Yapılan Anayasa

Askeri darbe sonrasında yapılan anayasaların incelenmesi iki ana başlık altında yapılabilir: Birincisi, askeri iktidar tarafından yapılan anayasa; ikincisi, demokrasiye dönüşten sonra yapılan anayasa. Anayasa yapımı, temel toplumsal tercihlerin belirlenmesi demektir. Bu tercihler siyaset, hukuk, ekonomi gibi alanlarla ilgilidir ve ideolojik bir niteliğe sahiptir. Anayasalar genellikle toplumun kritik dönemlerinde yapılırlar ve kolay değiştirilemezler. Elbette zamanla çeşitli sebeplerle kısmen değiştirilebilirler; ancak tam anlamıyla bir anayasa değişikliği veya yeni bir anayasanın yapılması toplum yaşamında nadir görülür. Temel toplumsal tercihleri kimin yapacağı sorusu kritik değerde olup cevabından hareketle anayasa yapımı sürecinin "demokratik" ve "demokratik olmayan" niteliğini belirler. Demokratik anayasa yapım sürecinde tercihler halk tarafından yapılırken, demokratik olmayan anayasa yapımında ise, halk süreç dışında kalmakta ve anayasa iç veya dış güçler tarafından empoze edilmektedir (Gönenç, 2011:1).

Yukarıda bahsedilen anayasa yapım süreçlerine göre, ele alınan ülkelerde darbe sonrası yapılan anayasalar iç güçler tarafından empoze edilen demokratik olmayan anayasa yapım sürecinden geçmişlerdir. Anayasaların yapılmasında ve yürürlüğe girmesinde genellikle darbeyi gerçekleştiren kadrolar söz sahibi olmuşlardır. Örneğin Türkiye'de 1982 Anayasası askeri darbesini gerçekleştiren kadronun yer aldığı MGK ve Danışma Meclisi'nden oluşan bir kurucu meclis tarafından yapılmıştır.

Brezilya'da 1964 askeri darbesinden sonra yeni anayasa 1967 yılında yapılmış ve bu tarihe kadar 1946 Anayasası yürürlükte kalmıştır. Askeri iktidar bu arada kendisi için gerekli gördüğü yasal zeminini bazı maddeleri yeni anayasada da yer almış olan "Kurumsal Yasa"larla sağlamıştır. 1967 Anayasası askeri iktidar tarafından yeterli görülmemeyerek 1969 yılında üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden sonra yeni bir anayasa daha yapılmış, hatta Brezilya'nın 7. anayasası olarak değerlendirilmiştir.

Şili'de yeni anayasa 1973 askeri darbesinden 7 yıl sonra yapılmıştır. Askeri iktidar 1925 Anayasasını kaldırmadığını ve bu anayasanın "devletin zorunlulukları"nın emrinde olacağını ifade etmiştir. Ancak askeri iktidar ülkeyi kanun hükmünde kararnamelerle yönetmiştir. Darbe anayasası 11 Eylül 1980 tarihinde yapılan referandumda %67'lik evet oyu ile kabul edilmiş ve 11 Mart 1981'de yürürlüğe girmiştir. Anayasanın 90. maddesi silahlı kuvvetlerin 'Cumhuriyetin kurumsal düzeninin garantisi' olduğunu ifade etmektedir. Yani anayasanın askere vesayet yetkisi tanıdığı anlamına gelmektedir. Valenzuela (1990), Pinochet'nin bu maddeyi 1980 Anayasası'nın başlıca yeniliklerinden biri olarak değerlendirdiğini ve silahlı kuvvetlerin ve polisin siyasi fonksiyonunu sonunda tanıdığını şeklinde yorumladığını belirtmiştir.

Arjantin'de anayasa süreci karşılaştırılan ülkelerden farklıdır. 1853 yılında yapılan anayasanın yerine yeni bir anayasa yapılmamış; bu anayasada 1860, 1866, 1898, 1949, 1957 ve 1994 yıllarında ciddi değişiklikler yapılmıştır. Darbelerden sonra asker iktidar zaman zaman anayasada reformlar yapmıştır. Örneğin, 1955'teki askeri darbe anayasada reform yapmak için harekete geçmiştir. Benzer şekilde, 1966 darbesinden sonra askeri iktidar anayasa yerine geçecek bir hukuki düzenleme olan "Temel Statü" hazırlamıştır. 1972'de General Lanusse, anayasada değişiklikler yapmıştır. 1976 darbesinde ise asker, Ulusal Yeniden Örgütlenme Süreci ile yasal değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde planlamıştır.

Askeri darbe sonrasında karşılaştırılan 4 ülke içerisinde Türkiye'nin anayasa yapımı konusunda daha hızlı davrandığı görülmektedir. Hatta bu ülkelerden Arjantin'de yeni anayasa yapılmamıştır. Anayasa yapımı konusundaki bu farkın nedeni, Pion-Berlin'in (2011) belirttiği gibi, Latin Amerika'da darbelerin oldukça uzun sürmesi, askerin iktidarı sivilere hemen devretmemesi ve bu yüzden askeri iktidarlar kendilerinden sonra oluşacak düzen ve istikrar konusunda endişe yaşamamalarıdır (ss. 296-297).

Karşılaştırılan ülkeler içerisinde demokrasiye döndükten sonra anayasa yapan tek ülke Brezilya'dır. Bu anayasanın da ne kadar demokratik koşullar altında yapıldığı tartışmalıdır. Çünkü anayasa, her ne kadar demokratik yollarla seçilmiş bir Kurucu Meclis tarafından yapılmış olsa da ordunun yoğun etkisi altında hazırlanmıştır. Özbudun (1993) süreçle ilgili, Brezilya'daki 1988 Anayasası'nın "yeni anayasanın de facto baskı altındaki temsili bir meclisçe yapılması" örneği sunduğunu belirtmektedir (s. 70).

Şili'de 1980, Türkiye'de 1982 anayasaları askeri iktidar tarafından yapılmış olup demokrasiye dönüş, askeri iktidarın oluşturmuş olduğu anayasalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Hatta askeri iktidar, demokrasiye dönüşün anahtarı olarak anayasaların kabul edilmesi şartını ileri sürmüştür. Örneğin Türkiye'de askeri iktidar, seçimlerin ancak yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra yapılabileceğini duyurmuştur.

Bu anayasalar demokratik tartışma ortamından uzakta yapılmıştır. Kabul aşamasında halkoyuna sunulmuş olsalar da bu, anayasaların demokratik olduğu anlamına gelmez. Aynı zamanda bu anayasalar demokrasiye döndükten sonra askeri vesayetinin devam ettiğinin göstergeleridir. Demokrasiye döndükten sonra bu anayasalar üzerinde her ne kadar değişiklik yapılmış olsa da askeri vesayetin izleri silinememiştir.

4.4.3. Askeri İktidar: Diktatör/Cunta

Karşılaştırılan ülkelerden Türkiye ve Şili'deki askeri iktidarlar bir isimle özdeşleşmiştir. Her ne kadar bu ülkelerde askeri darbe bir cunta tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, askeri iktidarın sadece bir lideri var gibidir ve Türkiye'de Kenan Evren Şili'de ise August Pinochet bu karakterdedir.

Türkiye'de 12 Eylül 1980 sabahı, emir-komuta zinciri içerisinde darbeyi gerçekleştiren cunta kendini Milli Güvenlik Konseyi (MGK) olarak adlandırmıştır. MGK, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, KKK Nurettin Ersin, HKK Tahsin Şahinkaya, DKK Nejat Tümer ve JGK Sedat Celasun'dan oluşan beş kişilik ekip olmakla birlikte devlet başlığı ve MGK Başkanlığı Kenan Evren tarafından yürütülmüştür. Her ne kadar MGK bir cunta görünümünde olsa da Kenan Evren'in ön planda olduğu görülmektedir. Ancak Pinochet ile karşılaştırıldığında Evren yönetiminin Yarimoğlu'nun (2022) da belirttiği gibi "düzenleyici" (s.102) konumda kaldığını belirtmek gerekir.

Şili'de Pinochet yönetimi uzun süre iktidarı ve kuvvet komutanları üzerindeki hakimiyeti nedeniyle aslında kişisel bir diktatörlüğe dönüşmüştür (Huntington, 1993: 107). Pinochet'nin kendi alanındaki ününü benzeri diktatörlerden çok fazla sembol ve işleve sahip olmasıyla açıklamak mümkündür. Gerger'in (1986) Pinochet ile ilgili tespitleri bu durumu çok iyi ifade etmektedir (s. 1715):

"Augusto Pinochet, dört dörtlük bir simge, türünün tüm özelliklerini içinde barındıran gerçek bir temsilcisi. Ama Pinochet bir kişi, bir kişilik değil; daha ziyade tarihsel bir tipolojinin, sosyo-ekonomik bir zincirin düşünceden ziyade bir eylemin ete kemiğe bürünmüş bir göstergesidir yalnızca. Böyle olunca, Pinochet'i bir kişi, bir insan, bir şahsiyet olarak değil de tarihsel bir olgunun aracı, canlı organizması olarak ele almak gerekir. Genelde devrim ile karşı devrimin, emperyalizm ile bağımsızlığın, sömürü ile özgürlüğün, yurtseverlik ile işbirlikçiliğin, burjuvazi ile işçi sınıfının, daha da özelde, Amerikan Emperyalizmi ile Latin Amerika'nın demokrasi ile militarizmin karışık ilişkilerinin boyutları içinde bir anlam ifade ediyor, tarihsel bir kişilik olmasa da bir misyon kazanıyor General Augusto Pinochet..."

Arjantin ve Brezilya'da ise askeri iktidar cunta yönetiminde sürmüştür. Arjantin'de 7 yıl süren askeri iktidar boyunca sırasıyla, Jorge Rafael Videla, Roberto Viola, Carlos Lacoste, Leopoldo Galtieri, Alfredo Saint-Jean, Reynaldo Bignone başkanlık yapmıştır. Bu isimler arasında Videla iktidarı en uzun süre elinde tutan isimdir. Askeri iktidar, Şili'deki kişisel diktatörlüğün aksine, iktidarın ordu ve polis içindeki cuntalarca bölge ve alt bölge bazında paylaşılarak her türlü sınırlamadan uzak bir serbestlikle kullanılmış ve bir baskı aygıtı oluşturmuştur (Kılıç, 2013: 275). Brezilya'ya bakıldığında, askeri iktidar süresince 5 isim başkanlık yapmıştır. Bunlar sırasıyla Marshal Humberto de Alencar Castelo Branco, Artur da Costa e Silva, Emilio Garrastazu Medici, Ernesto Beckmann Geisel,

Joao Baptista de Olivera Figueiredo'dur. Bu başkanlar içerisinde Figueiredo 6 yıllık süresiyle en uzun görev yapan isimdir. Brezilya'da diğer ülkelerden farklı olarak, "düzenli bir halefiyet mekanizması işletmiş" olduğu da görülmektedir (Özbudun, 1993: 71).

4.5. Ekonomik Yorum

4.5.1. Darbeler ve Ekonomik Kriz İlişkisi

Soğuk Savaş döneminde Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye'de yaşanan askeri darbelerin temel nedeni iki kutuplu dünya düzeninin ideolojisine uygun bir şekilde, komünizm tehlikesi olarak gösterilmiştir. Ancak bu ülkelerin hepsinde askeri darbeden önce ciddi ekonomik krizler olduğu bilinmektedir. Ekonomik krizlerin nedeni ise, İİS politikalarının tıkanmasıdır.

Latin Amerika 1930-1960 yılları arasında ekonomik anlamda nispeten istikrarlı bir dönem yaşanmıştır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren İİS politikaları tıkanmaya başlamış, bütçe açıkları, yüksek enflasyon, dış borç ödeme sorunları, döviz, üretim ve yatırım darboğazları gibi problemlerle karşılaşmıştır. Bu ekonomik kriz toplumsal tepkiyi tetiklemiş hatta 1960'lı yıllarda kıtanın güneyinde toplumsal hareketler yükselmiştir. Örneğin Küba'da ekonomik sorunların etkisiyle hızlanan işçi ve köylü hareketleri 1959'da Küba Devrimi'ne yol açmıştır. Bu devrimin, diğer Latin Amerika ülkelerine sıçramaması için, burjuvazi krize giren rejimi koruyabilmek adına orduyla işbirliği yapmıştır (Topal, 2008: 34-35). Anti-komünizm bu dönemde askeri darbelerin özel motivasyonu olarak kullanılmıştır. Bu açıdan, Arjantin'de 1976, Brezilya'da 1964 ve Şili'de 1973 darbelerinin, ideolojik olarak sol iktidarlar sırasında gerçekleşmesi tesadüf değildir.

Arjantin'de 1976 darbesinden önce, Isabel Peron'un derin bir ekonomik krizle mücadele etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu krizle başa çıkabilmek için 1975 yılında Ekonomi Bakanı Celestin Rodrigo'ya bir program hazırlatmıştır. Türkiye'deki 24 Ocak Kararlarına benzeyen bu program El Rodrigazo olarak bilinmektedir (Sever, 2012, latinbilgi).

Brezilya'da da 1964 askeri darbesinden önce bir ekonomik kriz söz konusudur. Goulart hükümeti bu krize çözüm üretebilmek için ilk olarak politikacı San Thiago Dantas ve Ekonomi Bakanı Celso Furtado'nun ABD ve IMF ile görüşerek hazırlamış olduğu bir programı uygulamaya koymuştur (Reid, 2014: 95). Ancak Goulart, Dantas-Furtado Planı olarak bilinen bu programı uygulama konusunda istekli olmamıştır. Zaten bu plan 6 ay uygulandıktan sonra rafa kalkmış ve Goulart ekonomik krize çözüm olacağını düşündüğü fakat hem kendi hem de Brezilya sivil hayatının sonunu hazırlayan Temel Reformlarını yürürlüğe koymuştur.

Şili'ye bakıldığında, Allende'nin uyguladığı ve Şili Sosyalizm Yolu olarak değerlendirdiği politikalar ilk etapta ekonomiye olumlu yansısa da 1972'den itibaren bu durum tersine dönmüştür. Örneğin 1972 yılının sonunda enflasyon %200'lere çıkmıştır (Rojas, 1985: 248; Keech, 2004: 29).

Darbe ve ekonomik kriz arasındaki ilişki bakımından Türkiye de diğer ülkelerden farklı değildir. İlk olarak 1977 yılında belirtileri ortaya çıkan ekonomik kriz 1980'e gelindiğinde ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Krizin çözümü için IMF'nin danışmanlığında 24 Ocak Kararları hazırlanmıştır.

4.5.2. Darbe ve Ekonomik Birikim Rejimi

Ele alınan ülkelerde askeri darbelerle ekonomik birikim rejimleri arasındaki bağlantı dikkat çekicidir. Karşılaştırmaya konu olan darbeler, ekonomik birikim rejiminde değişiklik yaşandığı dönemde gerçekleşmiştir. Bu ülkelerde yeni neoliberalizmin uygulanması ve buna eşlik eden toplumsal, siyasal yapıların hazırlanması amacıyla bir araç olarak askeri darbelerin kullanıldığı görülmektedir.

Neoliberalizme geçişte askeri darbelere neden gerek duyulduğu önemli bir sorudur. İlk cevap, ithal ikameci sanayileşme (İİS) döneminde uygulanan politikaların artık terk edilmesi gereklidir. İİS politikaları ücretleri ve yaşam standartlarını yükselterek ekonomik canlılık sağlamıştır. Fakat bu durum yeni birikim modelinde geçerli değildir. Bununla birlikte neoliberal modelde, uluslararası alanda rekabet edebilmek için maliyetleri düşürmek oldukça önemlidir. Ayrıca ihracatın artması için devalüasyona gidilmesi yeni modelin bir diğer bileşenidir. Bu durumda Türkiye'de 1960 askeri darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasasının yeni ekonomik birikim modeliyle uyumlu olmadığı görülmektedir. İkinci olarak, uluslararası siyasal konjonktür ve jeopolitik gelişmelerin

bu iktisadi süreçle kesişmesidir (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 653-654). Örneğin Şili’de Allende, Arjantin’de Peron iktidarı bu birikim modelinin yürütülmesinde diğer ülkelere “kötü” örnek olacağı için tehlikeli bulunmuştur.

Her ne kadar farklı coğrafyalarda olsalar da, yeni ekonomik birikim rejimlerinin uygulanması askeri darbelerden önceye ya da sonraya rastlamaktadır. Arjantin ve Şili’den farklı olarak, Türkiye’de neoliberalizme geçiş kararı darbeden önce alınmıştır. Brezilya’da ise tam anlamıyla neoliberalizme geçiş 1980’lerin sonuna doğru, yani askeri iktidardan sonra gerçekleşmiştir.

Aslında 1964 Brezilya darbesi İİS’nin krizini çözmek için yapılmış olması açısından farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle 1964 darbesinin, Türkiye’de İİS’nin siyasal ve toplumsal altyapısını hazırlayan 1960 darbesiyle benzer olduğu söylenebilir. Brezilya’da bu darbeyle ekonomik kriz çözülmüş hatta ekonomide “Brezilya mucizesi” olarak adlandırılan bir büyüme başlamıştır. 1970’lerin sonuna doğruysa ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Harvey’in (2007) de belirttiği gibi, Brezilya’da İİS, 1964 askeri darbesinin sayesinde, bir aşamaya kadar başarılı olabilmıştır. 1970’lerin ortalarından itibaren neredeyse tüm dünyayı etkileyen ekonomik bunalımın üstesinden gelmek için Brezilya’da hali hazırdaki askeri iktidar tarafından neoliberal politikalar adım adım ekonomide uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin Figueiredo’nun başkanlığı sırasında IMF’nin 5 yıllık istikrar programı uygulanmıştır.

Arjantin’deki 1966 darbesi de Brezilya’daki 1964 darbesiyle aynı nedenden ortaya çıkmıştır. Hatta O’Donnell (1979) bu darbeleri “bürokratik otoritarizm” yaklaşımıyla yorumlamıştır. Arjantin’deki 1966 darbesiyle İİS’nin krizine Brezilya tarzı bir modeli temel alan çözüm üretilmiştir. Ancak bu noktada Arjantin’deki 1976 darbesini, 1966 darbesinden çok da bağımsız düşünmemek gerekir.

Neoliberal ekonomik birikim modelinin en sert uygulandığı ülke Şili olmuştur. Hatta bu konuda Şili “şok tedavisini” askeri darbeyle yaşayan ilk ülkedir. Şili üzerinde uygulanan bu askeri darbe deneyi daha sonra -Arjantin ve Türkiye gibi- başka ülkelere de transfer edilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı Şili için “neoliberalizmin mutfağı”, “neoliberal laboratuvar” (Candan, 2014) gibi tanımlamalar mevcuttur.

4.6. Etki: Askeri Darbenin Hak İhlalleri

Askeri darbeler, insan haklarına yönelik ihlallerin ciddi boyutta yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemlerde, siyasal aktörlerinin (partiler, sendikalar gibi) yasaklandığı ya da faaliyetlerinin durdurulduğu, grevlere ve siyasi muhalefete izin verilmediği, muhalif olanların hapse atıldığı, sürgüne gönderildiği ve işkenceye uğradığı görülmektedir. Ayrıca kişiyi doğrudan etkileyen yaşam hakkı ihlali, işkence ve kötü muamele, askeri iktidarın yıkıcılığının bir diğer alandaki göstergesidir. Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de askeri iktidarın baskı, şiddet eylemleri ve hak ihlalleri oldukça benzerdir.

Askeri iktidarların bu yönüyle ilgili bir karşılaştırma yapmak rahatsız edici olsa da bu konuda Latin Amerika istatistiklerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 3’te Arjantin, Brezilya ve Şili’de askeri iktidar sırasında uygulanan baskı ve şiddete ait bazı veriler bulunmaktadır.

Tablo 3: Askeri İktidar Sırasında uygulanan Baskı ve Şiddet

Kategori	Brezilya	Şili	Arjantin
Dönem	1964-79	1973-89	1976-83
En Ağır Baskının Uygulandığı Dönem	1969-73	1973-77	1976-80
Ölümler ve Kayıplar	300+	3.000-5.000	20.000-30.000
Siyasal Tutuklular	25.000	60.000	30.000
Sürgüne Gönderilenler	10.000	40.000	500.000

Askeri mahkemede yargılanan kişi sayısı (tahmini)	7.378+	6.000+	350+
Af	8/28/79	4/19/78	9/23/83
İnsan hakları raporu	Nunca Mais (1985)	Retting Report (1991)	Nunca Mas (1984)
Nüfus (1988)	144 milyon	13 milyon	32 milyon

Kaynak: Argentine National Commission on the Disappeared (1986); National Commission on Truth and Reconciliation (1993); Drake (1996): 29-30; Nino (1996): 64, 80; Miranda and Tibt]rcio (1999): 15-16. aktaran: Pereira, 2003:28.

TBMM’de darbeleri incelemek üzere komisyon kurulmuş ve bu komisyonun çalışmaları sonucunda 2012 yılında araştırma raporu yayınlamıştır. Bu rapora göre- yukarıdaki tablo 3’ün verilerine paralel olacak şekilde- Türkiye’deki durum ile ilgili şu bilgiler sıralanabilir: 650 bin kişi gözaltına alınmıştır; 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiştir; 230 bin kişi yargılanmıştır; haklarında idam cezası verilen kişilerden 50’sinin infazı gerçekleşmiştir; 300 kişi kuşkuyla bir şekilde ölmüştür; 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiştir (TBMM Komisyon Raporu, 2012: 842-843).

Askeri darbelerin insan haklarına etkileri ‘Hakikat Komisyonları’yla ortaya konmaktadır. “Hakikat komisyonları, geçmiş insan hakları ihlalleriyle ilgili olayların, sebeplerin ve bu ihlallerin sonuçlarının saptanması için kurulan resmi, adli olmayan ve geçici bir süre görev yapan kurumlardır.” (Çelikkın, s.24). Arjantin’de askeri diktatörlük sonrasında 1983 yılında kurulan CONADEP (Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon) hakikat komisyonunun ilk ciddi örneği olarak kabul edilir. Arjantin’den önce 1971’de Uganda’da ve 1982’de Bolıvy’a da hakikat komisyonları kurulmuş ve çalışmalar yapmış olsa da bu çalışmalara dair raporlar yayımlanmamıştır. Bu yüzden Arjantin ilk olma özelliğine sahiptir.

Ele alınan Latin Amerika ülkelerinde askeri iktidarla hukuki boyutta hesaplaşma ilk olarak Arjantin’de görülmektedir. Arjantin’de sivil iktidar dönüşüm hemen ardından, yani Alfonsin’le birlikte cunta yargılamalarına başlamıştır. Alfonsin’in çıkartmış olduğu bir kararname ile CONADEP kurulmuştur. Bu komisyonun asli görevi, ‘1976 ile 1983 yılları arasında yaşanan zorla kaybetmelerin nedenlerini araştırmak ve kayıpların kimliklerini tespit etmek’tir. Komisyon faaliyetlerini tamamladıktan sonra yayımlanan Nunca Mas (Bir Daha Asla) başlıklı rapora dayanarak Alfonsin döneminde yargılamalar için harekete geçilmiştir. Bu dönemde Alfonsin’in ‘iki şeytan teorisi’ olarak adlandırılan stratejiyle generallerin yanı sıra solcu gerilla liderlerini de yargılayarak bir çeşit ‘denge politikası’ yürüttüğü de belirtilmektedir (Çelikkın, 2014: 82-83). Diğer taraftan Alfonsin sivil-asker ilişkilerinde sivil siyasetin lehine olacak düzenlemeler yapmıştır. Yargılamalar Alfonsin dönemi sonrasında kesintilerle de olsa devam edilmiştir. Videla, 1985 yılında, 66 kişinin katledilmesi ve 93 kişinin işkence görmesinden sorumlu olması nedeniyle cezaevine girmiştir. Cezaevinde 5 yıl kaldıktan sonra Menem döneminde çıkartılan af yasasından yararlansa da 2009 yılında bu af kanununa itiraz edilmiş ve tekrar yargılanıp cezaevine girmiştir. Haziran 1982 ile Aralık 1983 tarihleri arasında askeri iktidara başkanlık eden Bignone da 2010 yılında yapılan yargılamalarda 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

Arjantin’e benzer bir şekilde Şili’de darbe sonrası askeri iktidar sırasından işlenen insan hakları ihlallerinin araştırılması için Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu ilk sivil başkan Aylwin tarafından kurulmuştur. Darbede görev almış bazı subaylarla ilgili 1993 yılında insan hakları ihlalinde bulunmak, işkence yapmak, kasıtlı cinayet işlemek suçlarıyla yargılamalar başlatılmıştır. Pinochet ise mahkumiyet almadan 2006 yılında ölmüştür. 2010 yılında Şili Katolik Kilisesi, Devlet Başkanı Sebastian Pinera’dan askeri darbe döneminde yaptıklarından pişman olanların affedilmesini istemişse de Başkan Pinera kabul etmemiştir. Darbenin yapıldığı günün ulusal bayram olarak kutlanmasını öngören düzenlemenin 1998 yılında kaldırılmıştır. Bu gelişme askeri iktidar dönemiyle hesaplaşmadaki bir diğer adımdır. Diğer yandan 2005 yılında yapılan bir düzenlemeyle sivil siyasetin güçlendirilemesi için başkana “darbeye teşebbüs eden komutanları görevden alma yetkisi tanınmış ve ordunun siyasete müdahil olmasına meşruiyet kazandıran idari yapılar yeniden düzenle”miştir (Çelikkın, 2014: 87).

Arjantin ve Şili’de olduğu gibi Brezilya’da da ‘Resmi Hakikat Komisyonu’ kurulmuştur. Ancak bu komisyon biraz gecikmeli olarak 2012 yılında kurulmuştur. Bunun öncesinde Sao Paulo Başpiskoposu Kardinal Paulo Evaristo Arns’ın liderliği ve Dünya Kiliseler Konseyi’nin desteği ile 1985 yılında bir komisyon kurulmuş ve ‘Brasil: Nunca Mais’ adıyla bir rapor yayımlamıştır. “Raporun yayınlanmasından on yıl kadar sonra Brezilya ordusu sistematik işkence iddialarının doğru olduğunu kabul etti. Bu doğrultuda 1995 yılında çıkartılan bir yasa ile cunta döneminde 136 kişinin öldürüldüğü kabul edildi ve Ölümler ve Kayıplar Özel Komisyonu kurulmasının ardından bir tazminat programı başlatıldı...” (Çelikkan, 2014: 114-115). Brezilya’nın yargılamalar konusunda geç kaldığını, bunun da nedeninin askerlerin kendilerini korumak için darbe döneminde almış oldukları önlemler olduğunu belirtmek gerekir. Yine askeri iktidarın insan hakları ihlaliyle ilgili bir diğer belge de 2007 yılında yayınlanan “Gerçeğe Ulaşma ve Bellek Hakkı” adında resmi bir kitaptır. Bu kaynakta da federal ajanlar, tecavüz, işkence, cezaevindekilerin yargısız infazla öldürülmeleri ve mağdurların cesetlerinin saklanması gibi suçlarla suçlanmaktadır (http://bianet.org/bianet/insan-haklari/101463-sili-ve-brezilya-darbecileriyle- hesaplasiyor).

Türkiye’de hakikat komisyonu oluşturulmamıştır. TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu kurulmuştur ancak bu Komisyon yukarıdaki örneklerde bahsedilen hakikat komisyonu niteliğine sahip değildir. Zaten Komisyonun da kendisini hakikat komisyonu olarak niteleme hedefi yoktur. Komisyon Raporu’nu içeriğinde darbeler öncesinde ve sonrasında gerçekleşen olaylar, darbelerin toplum ve kurumlar üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir (Maviş, 2016: 358). Türkiye darbe sorumlularıyla hukuki hesaplaşma geç bir tarihe kalmıştır. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle darbe sorumlularının yargılanmasını engelleyen anayasa maddesi kaldırılmıştır. Bu tarihten önce, darbe sorumlularının yargılanması için hukuki girişimlerde bulunulmuş olsa da Anayasanın “geçici 15.maddesi” nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. 2010 yılında yapılan değişiklik sonrasında (yani 30 yıl sonra) darbe sorumlularının yargılanması için süreç başlamıştır. 2014 yılında verilen kararda Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya hakkında müebbet ve rütbelerinin sökülmesi istenmiştir. Kararın Yargıtay’da onanması beklenirken Fakat Evren ve Şahinkaya vefat etmişlerdir. Dolayısıyla Yargıtay aşamasında olan dava düşmüş ve kararlar kesinleşmemiştir.

Arjantin’deki Madres de Plaza de Mayo (Mayıs Meydanı Anneleri) askeri iktidar sırasında kayıp edilmiş çocukları için bir eylem şekli geliştirerek dönemin simgesi olmuştur. İlk eylemlerini 1977 yılında, Buenos Aires’te bulunan Başkanlık Sarayı’nın önündeki Mayıs Meydanı’nda gerçekleştirmişlerdir. Hatta Mayıs Meydanı Anneleri Türkiye’deki Cumartesi Anneleri’nin esin kaynağıdır. Şili’de de buna benzer bir eylem vardır. Kayıp yakınları “Agrupacion de Familiares de Detenidos Desaparecidos-AFDD” (Gözetiminde Yakınları Kaybolanlar Derneği) adında bir dernek kurmuştur. Aslında bu dernek Arjantin’dekinden daha önce, 1974 yılında kurulmuş olsa da kayıpların sayıca daha fazla olmasının etkisiyle Arjantin’in Mayıs Meydanı Anneleri daha bilinen bir örnektir.

SONUÇ

Demokratik sistemlerde seçimle gelen siyasal iktidarı zor kullanarak ortadan kaldıran askeri darbelerin demokrasi ile bağdaşması beklenemez. Demokrasinin sürekli gelişip ilerleyeceği beklense de gerçek durum oldukça farklıdır. Ülkeleri demokratikleşmeden saptıran ve demokrasiyle yönetilirken diktatörlüğe dönüştüren askeri darbeler bu konuda pek çok örnek sunmaktadır. Demokrasiye sekteye uğratan darbelerden sonra, demokratik değerlerin norm haline gelmesi uzun süreler almaktadır.

Askeri darbeler, tek bir nedenle açıklanamayacak kadar karmaşık olaylardır. Bir askeri darbe incelenirken, onun ekonomik, siyasi ve toplumsal içeriğe sahip bir formülden oluştuğunu ve bunların da uluslararası konjonktürden bağımsız değerlendirilemeyeceği açık bir şekilde görülmektedir. Değişen koşullarda bile, darbelerin analizi bu formül göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Aynı şekilde askeri darbelerle ilgili bir karşılaştırma yapılırken bu içerikler göz önüne alınmalıdır.

Bir kez bile olsa, askeri darbe yaşamış olan demokrasiler için bu tehlikenin her zaman nüks edebileceği görülmektedir. Türkiye’de ilk darbenin gerçekleştiği 1960’tan sonra, 10 yıllık aralıklarla askeri müdahalenin yaşandığı bir döngüyle karşılaşılmaktadır. Diğer taraftan askeri müdahalelerin üzerinden uzun süre geçse de tekrar yaşanabileceğini Şili örneğinde görülmektedir. Şili’de asker siyasetten 40 yıl -ta ki 1973’ta yaşanan asker darbeye kadar- uzak kalmıştır.

Yapılan askeri darbe karşılaştırmasında ele alınan ülkelerde benzer süreçler yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda, geçmişlerine bakıldığında orduların yapıları farklı olmakla birlikte, II. Dünya Savaşı’ndan sonra

kurumsal açıdan bu farkın ABD'nin etkisi altında yapılan eğitimlerle, programlarla ve işbirlikleriyle kapandığı, ülkelerin geçmişinde ordunun oynadığı rolün benzediği, askeri darbe geçmişlerine bakıldığında ülkelerin karşılaştırmaya konu olan darbelerin dışında önceden de deneyim yaşadığı, -karşılaştırmaya konu olan darbelerin benzer dönemlerde meydana geldiği, darbelerle ekonomik kriz arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu, darbelerin ardından ekonomik birikim rejimlerinde değişim yaşandığı, darbelerin meşrulaştırılmasında benzer bir retorik kullanıldığı, darbelerde ABD'nin doğrudan etkisinin olduğu, darbe döneminde ciddi boyutta hak ihlallerinin yaşandığı görülmektedir.

Yukarıda tespit edilen benzerliklerin yanında, bazı farklılıklar olduğu, fakat *bu farklılıklar karşılaştırmının genelini bozacak ya da ülkeleri bu karşılaştırmının dışında tutmayı gerektirecek durumlar olmadığını* belirtmek gerekir. Zaten bu çalışmanın önceliği karşılaştırılan ülkelerde darbeler hakkında birebir aynıyetler kurmak değildir. Yapılan karşılaştırmının amacı, benzerlikler ve farklılık üzerinden askeri darbeleri analiz edip anlamlı bir şekilde yorumlamaktır. Böylece diğer darbeleri de anlamak kolaylaşacaktır. Bu karşılaştırmadaki farklılıklara bakıldığında örneğin darbeden önceki sivil iktidarlar açısından Türkiye farklılık arz etmektedir. Ancak bu farklılık darbelerin gerçekleşmesinde bir role sahip değildir. İkinci farklılık noktası, askeri iktidarın yürütülmesi sırasında diktatör ve cunta olarak iki farklı durumun varlığıdır. Askeri iktidar Türkiye'de Evren'le, Şili'de de Pinochet ile özdeşleşmiştir. Arjantin ve Brezilya'da ise cunta yönetimi söz konusudur. Bu farklılık askeri iktidarın yürütülmesini etkilememiştir. Üçüncü farklılık noktası, darbe ve anayasa yapımı ile ilgilidir. Türkiye'de, Brezilya'da ve Şili'de, askeri iktidar sırasında yeni anayasa yapılmıştır. Arjantin de ise, yeni bir anayasa yapılmamış fakat askeri iktidarın yasal değişiklikleri anayasayı etkilemiştir. Demokrasiye dönüş sonrası yeni anayasa sadece Brezilya'da yapılmıştır. Bu farklılık Brezilya anayasasının demokratik olduğu anlamına gelmemektedir. Dördüncü farklılık noktası, askeri iktidarın çekilmesi-demokrasiye dönüş konusundadır. Bu noktada askerin iktidarı sivilere devretmesinde ve demokrasiye dönülmesinde ekonomik krizlerin ve siyasal ve toplumsal taleplerin iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Son farklılık ise askeri iktidar süreleridir. Bu konuda Türkiye ile ele alınan Latin Amerika ülkeleri arasında ciddi bir farklılık görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Balcı, M. (1967). *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, 2.baskı, Cem, İstanbul.
- Balta, E. (2016, 22 Temmuz). "Darbe Neden Olur?", *Birikim Dergisi*. Elde edilme tarihi: 12 Ekim 2016 <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7318/darbe-neden-olur#.WltWdRjBJ0t>
- Battaglino, J. M., (2005). Cycles of Civil-Military Relations in Argentina- A Framework Analysis. Working Paper 125. Universidad de Belgrano.
- Besong, V. (2005). *Coup d'etats in Africa: The Emergence, Prevalence and Eradication*. Stanford University, California.
- Bianet, Şili ve Brezilya Darbecileriyle Hesaplaşıyor, Elde edilme tarihi: 6 Haziran 2017 <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/101463-sili-ve-brezilya-darbecileriyle-hesaplaşıyor>
- Birdişli, F. (2013). "Sivil Asker İlişkileri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, (Ed: A. Karadağ), Orion, Ankara.
- Candan, K., T. (2014). *Neoliberal Laboratuvar: Şili Türkiye ile Benzerlikler, Farklar, Kıyaslar*. Notabene, Ankara.
- Caramani, D. (2017). Introduction to Comparative Politics, *Comparative Politics*, (Ed: D. Caramani), Oxford University Press, Oxford.
- Cemal, H. (2013). İyi Darbe, Kötü Darbe! T24. Elde edilme tarihi: 21 Ekim 2016, <http://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/iyidarbe-kotu-darbe,7024>
- Çelikkan, M. (2014). Hakikat Komisyonları, İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, Anadolu Kültür, Elde edilme tarihi: 12 Nisan 2017, <http://hakikatadalethafiza.org/wpcontent/uploads/2014/12/Hakikat-Komisyonlar%C4%B1.pdf>
- Drake, P. (2003). "Chile, 1930-1958", *Chile Since Independence*, (Ed: L. Bethell), Cambridge University Press, Cambridge.
- Erman, K. (2013). SSCB'nin Latin Amerika Politikaları ve Günümüze Yansımaları. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Elde edilme tarihi: 27 Ekim 2016, <http://www.21yyte.org/arastirma/amerikaarastirmalari-merkezi/2013/08/25/7171/sscbnin-latin-amerika-politikasi-vegunumuze-yansimalari>

- Finer, S. E. (2009). *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*, 5.Baskı, Transaction Publishers, New Brunswick (USA).
- Gerger, H. (1986). Pinochet: "Kapitalizmin, Dünü, Bugünü, Yarını, Özü", Çağdaş Liderler Ansiklopedisi. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gill, L. (2009). *Darbeciler Okulu*, (Çev: B. Erdoğan), Sosyal İnsan, İstanbul.
- Gönenç, L. (2011). Anayasa Yapımı. TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri. Elde edilme tarihi: 25 Ekim 2016, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1317886508-3.Anayasa_Yapimi.pdf
- Gunther, J. (1971). *Güney Amerika Gerçeği*, (Çev: A. Saydar), Geçiş, İstanbul.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm Sınıflar Ve Devlet*, Belge, İstanbul.
- Haggard, S., Kaufman, R.R. (1997). "The Political Economy of Democratic Transitions", *Comparative Politics*, Vol. 29, No. 3, 263-283.
- Handelman, H. (2004). *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi*, (S. Yıldız ve K. Kaya, Çev.), Kalkınış, İstanbul.
- Harvey, D. (2007). "Neoliberalism as Creative Destruction", *The ANNALS of the American Academy Political and Social Science*, 610, 22-44.
- Heywood, A. (2010). *Siyaset*, (Özipek vd, Çev.) 3.baskı, Adres, Ankara.
- Huntington, S. P. (1993). *Üçüncü Dalga*. (Çev: E. Özbudun), Yetkin, Ankara.
- Huntington, S. P. (2004). Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası, (Çev: K. U. Kızılaslan), Salyangoz, İstanbul.
- Kaynak, M. (2006). *Darbeleri Demokrasi*, Timaş, İstanbul.
- Keech, W., R. (2004). Democracy, Dictatorship and Economic Performance in Chile. Paper presented at the Latin American Meeting of the Econometric Society, Santiago, Chile. Elde edilme tarihi: 8 Ağustos 2016 <http://fmwww.bc.edu/repec/esLATM04/up.7051.1083008433.pdf>
- Kılıç, M. (2013). *Soğuk Savaş'tan Bugüne Darbeler ve Devrimler*, 1.cilt. Cem, İstanbul.
- Linz, J., J. ve Stepan A. (1974). *The Breakdown of Democratic Regimes, Crisis, Breakdown and Reequilibration*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Lombardi, B. (1997). "The Return of the Reluctant Generals?", *Political Science Quarterly*, Vol. 112, No. 2, Summer, 191-215.
- Luttwak, E. (1996). *Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*, (Çev: E. İ. Polat) Yaba, Ankara.
- Marx, K. (2016). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, (Çev: E. Özalp), Yordam, İstanbul.
- Maviş, V. (2016). "Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 349-392.
- Miguens, J. E. (1970/71). "The New Latin American Military Coup", *Studies in Comparative International Development*, 6(1), 3-15.
- Nordlinger, E., A. (1977). *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice Hall, New Jersey.
- Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi, İstanbul.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut, İstanbul.
- Özkan, M. (2021). "Latin Amerika Askeri Darbeleri: Nedenleri, Sonuçları ve Etkileri", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(2), 371-390.
- Pereira, A., W. (2003). "Political Justice under Authoritarian Regimes in Argentina, Brazil, and Chile", *Human Right Review*, 4(2), 27-47.
- Pion-Berlin, D. (2011). "Turkish Civil Military Relations: A Latin American Comparison", *Turkish Studies*, 12 (2), 293-304.

- Powell, J. M. ve Thyne, C., L. (2011). Global Instances of Coups From 1950 to 2010: A New Dataset. *Journal of Peace Research*. 48 (2), 249-259.
- Reid, M. (2014). *Brazil: The Troubled Rise of a Global Power*. USA: Yale University Press. Elde edilme tarihi: 7 Eylül 2016 <http://library.brown.edu/create/fivecenturiesofchange/chapters/chapter-6/presidents/joao-goulart/>
- Rojas, J. (1985). *Şili: Dün ve Bugün*, (Çev. Y. Öner), Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası. Dünya Sorunları Dizisi-2, (Der. R. Zarakolu, Ş. Akçar), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Rouquie, A. (1986). *Latin Amerika'da Askeri Devlet*, (Çev. C. Akalın), (Düz: Ş. Tekeli), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Sampford, C. (2010). "Making Coups History", *World Politics Review*, (22), s. 1-10.
- Sartori, G. (1991). "Comparing and Miscomparing", *Journal of Theoretical Politics*, vol 3, 243-257.
- Serra, N. (2011). *Demokratikleşme Sürecinde Ordu Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, (Çev: Ş. Tokel) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Skidmore, T., E. (1988). *The Politics of Military Rule in Brazil, 1964-1985*, Oxford University Press, New York.
- SOA Watch, Elde edilme tarihi: 23/10/2016, <http://www.soaw.org/index.php>
- Thomson, A. (2010). *An Introduction to African Politics*, Routledge, London.
- Topal, A. (2008). *Latin Amerika'yı Anlamak*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2012). Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbeleri Ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu.
- Utku, O. (2014). "Darbe-Muharref Bir Kavram", *Birikim Dergisi*, Elde edilme tarihi: e.t. 5 Ocak 2017 <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/529/darbe-muharref-bir-kavram#.WlpKI7HBJ0s>
- Valenzuela, J.S. (1990, December). Democratic Consolidation In Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions. Kellogg Institute, Working Paper, 150. Elde edilme tarihi: 20 Aralık 2016 <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/150.pdf>
- Yarimoğlu, S. (2022). "Pretoryenizmin Sürekliliği Açısından Latin Amerika ve Türkiye'deki Askeri Darbeler: 1960-1980", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 5(1), 93-107.